

ΧΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΕΙΣ ΜΑΓΙΚΑΣ, ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ *

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν μετάλλων καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἀπετέλεσεν, ὡς γνωστόν, σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ του.

Δι' αὐτῶν ἐπέτυχεν οὗτος τὴν κατασκευὴν, τὸ μὲν ἐργαλείων διὰ τὸ κυνήγιον ὡς καὶ ὄπλων πρὸς ἄμυνάν του κατὰ τοῦ κινδύνου ἐκ θηρίων καὶ ἐχθρικών ἐπ' αὐτὸν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους μεμονωμένων ἀτόμων ἢ συντεταγμένων ομάδων, τὸ δὲ μέσων διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, διαφόρων ἔτι σκευῶν καὶ ἄλλων διὰ τὰς βιοτικές του ἀνάγκας, τέλος δὲ κοσμημάτων πρὸς καλλωπισμὸν κ.ἄ.

Κατὰ προέκτασιν τῆς πρακτικῆς αὐτῆς χρησιμοποίησεως τῶν μετάλλων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀντοχῆς αὐτῶν, ἤρχισε λίαν πρωίμως νὰ γίνεται χρῆσις τούτων καὶ εἰς ἐνεργείας λατρευτικές, μαγικὰς εἰδικώτερον, μαντικὰς καὶ ἄλλας δεισιδαίμονας συνηθείας¹, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον ἐπίσης εἰς σκοπούς, ὡς πρὸς πλήρωσιν ἐπιθυμίας τινὸς δι' ὠφέλειαν τοῦ ἐνεργοῦντος ἢ ἄλλου, εἶτα δὲ καὶ πρὸς βλάβην τινὸς ἢ καὶ ἀπόκρουσιν ἀντιστοίχως βλαπτικῶν ἐνεργειῶν.

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη ἐντὸς τοῦ ἐκτελουμένου καὶ δι' ἐμοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν του προγράμματος λαογραφικῆς ἐρεύνης καὶ περισυλλογῆς σχετικῆς ὅλης διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ Βασιλικοῦ Ἰδρυμάτος Ἑρευνῶν (ΒΙΕ).

¹ Βλ. καὶ *Leop. Schmidt*, Heiliges Blei in Amuletten, Votiven und anderen Gegeständen des Volksglaubens in Europa und im Orient, Wien 1958, σ. 14 κ.ἑξ.

Ἡ πίστις εἰς τὴν μυστικὴν δύναμιν τῶν μετάλλων, ἰδίᾳ τοῦ σιδήρου, πρὸς προστασίαν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, δηλ. πρὸς ἀποδίωξιν τούτου, ὑπάρχει ἐκ παλαιῶν χρόνων ἐρριζωμένη ὡς λαϊκὴ δοξασία. Χαρακτηριστικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία εἰς τὰ σχόλια τοῦ Ὀμήρου (λ. 48) «κοινὴ τις παρὰ ἀνθρώποις ἐστὶν ὑπόληψις, ὅτι νεκροὶ καὶ δαίμονες σίδηρον φοβοῦνται». Ὁ Λουκιανὸς πολὺ ἀργότερον (Φιλοψ, τόμ. III, 15 ἔκδ. C. Jacovits) ἀναφέρει περὶ τῶν φασμάτων (φαντασμάτων), ὅτι «ἐκεῖνα μὲν γάρ, ἢν ψόφος ἀκούσῃ χαλκοῦ ἢ σιδήρου, πέφενγε». Μεταγενεστέρως εἶτα, τὸν 12^{ον} αἰ. καὶ ὁ Ἰωάν. Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκόφρ., τόμ. I, 368, 77) λέγει, ὅτι ὁ κύων «βαύζας λύει τὰ φάσματα, ὡς καὶ ὁ χαλκὸς κροτηθεὶς εἴ τι τοιοῦτον».

Πρὸς μαγικὰς καὶ ἄλλας ὡς ἄνω χρήσεις ἀναφέρονται ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος ὁ χαλκός, ὁ ὀρείχαλκος, ὁ σίδηρος, ὁ χρυσός, ὁ κασσίτερος, ὁ ἄργυρος, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἀκατέργαστον, ὡς ἀπλᾶ ἐλάσματα, εἴτε ὡς ἐργαλεῖα (ἦλοι, μάχαιραι, δακτύλιοι, σκευὴ κ.ἄ.).

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐξετάζονται παρ' ἡμῶν αἱ χρήσεις πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους τῶν μετάλλων εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν καὶ σύγχρονον περίοδον κατὰ κεφάλαια ἀναλόγως τῆς μορφῆς ὑφ' ἣν ταῦτα χρησιμοποιοῦνται.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Α) ΧΡΗΣΙΣ ΕΛΑΣΜΑΤΩΝ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίᾳ τοὺς κατόπιν Ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, ὅτε ἀναφέρεται εὐρεῖα ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων ὑπὸ μορφὴν ἐλασμάτων¹, εἰς τοὺς νεωτέρους μετὰ τὴν Ἀλωσιν καὶ μέχρι τῆς σήμερον μαρτυρεῖται ἡ χρησιμοποίησις των κυρίως ὑπὸ τὴν μορφὴν διαφόρων ἐργαλείων ἢ σκευῶν. Εἷς τινὰς μόνον τόπους, ὅσον γνωρίζομεν, διετηρήθη μέχρι σήμερον ἡ συνήθεια τῆς χρήσεως καὶ ἐλασμάτων, ὡς εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ Πόντου (Ἀμισός), ἔνθα ἀναφέρεται κατάδεσις τοῦ μελλονύμφου «διὰ

¹ «Προγνωστικὴ πρᾶξις πᾶσαν ἐνεργίαν ἔχουσα... ἐγγράφας ἀνά λάμναν χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἢ κασσιτερίνην τοὺς χαρακτηρὰς τούτους...». Βλ. K. Preisendanz, PMG, τόμ. I, σ. 44. «Ἐάν τις ἀποδράσας φορηῇ ἐν σιδηρᾷ λάμνῃ, οὐδέποτε εὐρεθήσεται. Ὅμοιος τὴν αὐτὴν λάμναν περιάπτε τῷ μέλλοντι ἀποθνήσκει καὶ πάντα ἀκούσει, ἃ ἐπερωτᾷς». Ἐνθ' ἄν., σ. 138. «Ἐπίθουε μονόσκορδον καὶ ὄφρεωσ γῆρας, γράφε δὲ ἐπὶ πλακὶ κασσιτερίνη. Αὐτόθι, σ. 140. «Φίλτρον κάλλιστον ἐπίγραφον ἐπὶ λάμνας κασσιτερίνης». Αὐτ., τόμ. 2, σ. 21. «Λαβὼν λάμναν χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν χάραξον, ἐπ' αὐτῆς τοὺς χαρακτηρὰς καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τελέσας φόρει καθαρῶς», Αὐτ. σ. 53.

μολυβδίνου ἐλάσματος, οὕτινος κάμπτοντες ἐνοῦσι τὰ δύο ἄκρα ἢ διὰ δύο μολυβδίνων πλακῶν, ἃς μασῶντες ἐνοῦσι καὶ εἶτα ρίπτουσι εἰς τὴν θάλασσαν»¹.

Ἡ πληροφορία ὑπὸ Wachsmuth² καθ' ἣν εἰς τὴν λεχὼ πρὸς προστασίαν τῆς ὑγείας τῆς προσετίθετο τεμάχιον σιδήρου εἰς τὸ σχοινίον τὸ ὁποῖον περιέβαλε τὸν κεφαλόδεσμόν τῆς, δὲν καθορίζει τὴν μορφήν τοῦ μετάλλου, δέον ὅμως νὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο μᾶλλον ὡς μικρὸν ἔλασμα. Εἰς Ἀκαρνανίαν ἐπίσης ἢ λεχὼ, ὅταν «ἐμβαίη εἰς κανένα σπίτι, προτοῦ σαραντίση, βαστᾶ σίδερο»³ ἐπίσης ἐν Ἀθήναις παλαιότερον, ἐξερχομένη αὕτη τῆς οἰκίας ἔπρεπε «νὰ πιάση τὸ σίδηρο τῆς πόρτας ἢ νὰ κρατῇ σίδερο»³.

Ἡ ἰδιότης τοῦ σιδήρου ἀπὸ ἐπόψεως σκληρότητος, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν μετάλλων, δύναται κατὰ τὴν μαγικὴν πίστιν νὰ μεταδοθῇ ἐξ ἐπαφῆς, οὕτω δὲ οὐ μόνον ἢ λεχὼ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστοῦν γεροί, δηλ. νὰ μὴ προσβληθοῦν ὑπὸ ἀσθενείας, οὕτω δὲ διαφυλαχθοῦν ἐν ὑγείᾳ, φέρονται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς σιδηροῦν ἀντικείμενον. Εἰς Βουρλά τῆς Μ. Ἀσίας, τὸ Σάββατον τὸ βράδυ, ἦτοι τὴν προηγούμενην τῆς στέψεως, ὠδήγουν τὴν μελλόνυμφον οἱ γονεῖς, τ' ἀδέλφια καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς εἰς τοῦ γαμβροῦ τὸ σπίτι· αὕτη δὲ προτοῦ εἰσέλθῃ ἐπάται ἐπὶ σιδηροῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον εἶχε το-

¹ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, ΜΝΚ., 8, σ. 307 (=ΒΒΠ, 6, σ. 171). Λ.Α., ἀρ. 242, σ. 134, 55 (συλλ. Ἐ Παπαναυιάδου 1896).

² Βλ. εἰς *Ν. Γ. Πολίτου*, ΛΣ., Γ', σ. 211, 4.

³ Βλ. ἐνθ' ἄν., σ. 220.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

A. Delatte, A A=A r m. Delatte, Anecdota Atheniensia, τόμ. 1, Λιέγε-Παρίσι 1927.

Ε. Λ. Α. = Ἐπετηρὶς Λαογρ. Ἀρχεῖου.

Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, τόμ. 8, 9=Φαίδων Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ Κατάδεσμοι, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), Λαογρ., τόμ. 9 (1929).

Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, 6 = Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. 6, ἐν Ἀθήναις 1955.

Λ. Α. χειρ., = Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, χειρόγραφοι.

M. Μιχαηλίδου Νουάρου, ΛΣΚ, Α' = Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου, τόμ. Α', Ἀθήναι 1932.

Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β, Γ' = Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931.

K. Preisendanz, PMG = Karl Preisendanz, Papyri graecae magicae, Bd I-II Leipzig u. Berlin 1928-1931

[7] Ἐλπ. Σταμούλη Σαραντῆ, Ἀνατ. Θράκ., Α' = Ἐλπινίκη Σταμούλη Σαραντῆ, Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, τόμ. Α', Ἀθήναι 1956.

ποθετηθῆ εἰς τὸ κατώφλιον ¹. Κατὰ τὸν στολισμὸν εἶτα τῆς νύμφης, ὅτε ἀδελφὸς ἢ ἑξάδελφος τοῦ γαμβροῦ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ ὑποδήματα, θέτει ἐντὸς τοῦ δεξιοῦ αὐτῆς ὑποδήματος ἀσήμι ².

Εἰς Σαμοθράκην καὶ Ἁγίαν Ἄνναν Εὐβοίας, ὅταν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς ἀκολουθίας του φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἵνα τὴν παραλάβῃ διὰ τὴν στέψιν, ἢ μήτηρ της τοῦ θέτει σίδηρον νὰ πατήσῃ «για νὰ ἴναι σιδερένιος» ³. Εἶτα πρὸ τῆς ἐκκινήσεως ἀπὸ τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης ἢ μήτηρ της χύνει εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρασί καὶ νερό, ρίπτει ἀσημικὰ καὶ ρύζι, ἔπειτα δὲ θὰ διέλθουν δι' αὐτοῦ οἱ μελλόννυμφοι (Σκαλοχώριον Βοΐου) ⁴. Οὗτοι μετὰ τὴν στεφάνωσιν, ὀδηγούμενοι ἐν πομπῇ ἐκ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν νέαν αὐτῶν κατοικίαν, εἰσέρχονται εἰς αὐτὴν πατοῦντες ἐπὶ σιδήρου, τοποθετημένου συνήθως ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τῆς νύμφης εἰς τὸν οὐδὸν τῆς θύρας, διὰ νὰ εἶναι ὑγιεῖς εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν (Παλαιόκαστρον Βοΐου, Δελέρια Τιρνάβου) ⁵, ἢ πατεῖ μόνον ἢ νύμφη, «για νὰ ζήσῃ στὸ σπίτι αὐτὸ σιδερένια καὶ ἀτσαλένια» (Ρούμηλη) ⁶. Εἷς τινας τόπους πατεῖ ἐπὶ τοῦ σιδήρου καὶ ἡ συμπεθέρα, δηλ. ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ ⁷.

Κατ' ἐπέκτασιν γίνεται χοῆσις τοῦ σιδήρου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις. Οὕτω εἰς νεωστὶ ἀγορασθέντα ζῶα πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸν στάβλον τοποθετοῦν ἐπὶ τῆς εἰσόδου του σιδήρον, διὰ νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ ζῶον καὶ καταστῆ στερεόν, ὡς ὁ σίδηρος (Γύθειον, Ἑορδαία) ⁸. Οἱ ράπται ἔτι παλαιότερον, ὅτε ἔρραπτον ἔνδυμά τι, ἔδιδον κατὰ τὴν δοκιμὴν εἰς ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔρραπτετο, νὰ κρατῆ τεμάχιον σιδήρου εἰς τὸ στόμα του, διὰ νὰ γίνῃ ἰσχυ-

¹ Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 361. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι γνωστὸν καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς εἰς Μηλιάν Κοζάνης (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2461, σ. 70 συλλ. Γ. Γιαννάκη 1962), εἰς Ἁγίαν Ἄνναν Εὐβοίας (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 20-21, συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου 1941) καὶ Κωστανάν Ἠπείρου (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2748, σ. 270 συλλ. Κωνσ. Ἰωαννίδου 1963).

² Βλ. εἰς περ. Μαλεβός, ἔτ. ΣΤ' (1925-26), ἀρ. 57, σ. 483.

³ Βλ. Σοφ. Παραγωμπούλου, Ὁ γάμος στὴ Σαμοθράκη, Ἀνασυγκρότησις, ἔτ. Α' (1954-55), ἀρ. 7, σ. 134. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 49 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2490, σ. 10 (συλλ. Βασ. Μαροπούλου 1962).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2490, σ. 7 (συλλ. Κ. Ζιωντανάκη 1962). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 123 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ 1963).

⁶ Βλ. Θεοδ. Θεοδοπούλου, Ρουμελιώτικος γάμος, Φθιώτις, ἔτ. Α', ἀρ. 4 (1955), σ. 59-60.

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 7 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁸ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 272, (συλλ. Κ. Νεστορίδου 1895), Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 121. ἀρ. 35 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη 1962). Τὸ ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ ἐν Γερμανίᾳ. Βλ. *Hünnerkopf*, Eisen, Handw. d. deutsch. Aberggl., II, 1929/1930, στ. 720-21.

ρός, ὡς ὁ σίδηρος (Ἄδριανούπολις)¹. Τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουν.), ὅτε κατὰ τὸ ἔθιμον ὑπερπηδοῦν πρὸς «βαστοῦσαν σίδηρο πάνω στὴ μέση γιὰ νὰ εἶναι σιδερένια καὶ δὲν πονεῖ» (Τσοροῦ Ἄνατ. Θεόκη)². Εἰς Κάρπαθον τέλος τὴν πρώτην Αὐγούστου, οἱ καθαρίζοντες τὰ δώματα τῶν οἰκιῶν, διὰ νὰ μὴ διέρχεται κατὰ τὸν χειμῶνα δι' αὐτῶν καὶ πίπτῃ ἐντὸς τῆς οἰκίας τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς, ρίπτουν μετὰ τὸν καθαρισμόν «ἄλας διὰ νὰ σφίξῃ τὸ χῶμα», τοποθετοῦν δὲ εἰς αὐτὸ «καὶ ἓνα σίδηρο γιὰ νὰ σιδερώσῃ»³.

Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀνοχῆς, στερεότητος, τοῦ μετάλλου προήλθεν ἡ ἰδέα περὶ τῆς προστατευτικῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ καὶ ἀποτροπῆς αὐτοῦ. Οὕτω γίνεται χρῆσις μετάλλου (ἀργύρου) εἰς τὴν παρασκευὴν φυλακτῶν (φυλακτηρίων) εἰς Πελοπόννησον (Λάσταν)⁴ καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ τῆς περιφερείας τῆς Ἀδριανουπόλεως⁵ καὶ τοῦ Πόντου. Εἰς τοὺς τελευταίους ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ συγκεντρῶνται «ἀσημικὰ γιὰ νὰ κάμουν φυλακτὸν παιδίου ἀπὸ ἐφτὰ μονοστέφανα» (ἀνδρογύνα)⁶. Εἰς πάσχοντας ἐξ ἐπιληψίας γίνεται χρῆσις σιδηροῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἔχει εὐρεθῆ κατὰ τὴν ἑκταφὴν νεκροῦ· «ὄ,τι σιδερικὸ ξεχώσουν, τὸ ἔχουν φυλακτὸ γιὰ ἐκείνους πού φεγγαριάζονται, τοὺς πιάνει τὸ γλυκύ τους»⁷. Τεμάχιον σιδήρου ἐπιδένεται ἔτι ἐπὶ τῶν κεράτων βοῶν ὡς φυλακτήριον ἀπὸ ἀσθeneίας⁸.

Εἰς ἐπωδὰς γίνεται χρῆσις ἐπίσης καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων, ὡς εἰς τὴν πρὸς Ἰασιν τοῦ ρίματος (=ἐπιπεφυκίτις ἢ φλυκταινώδης). Ὁ λέγων τὴν ἐπωδὴν δέον νὰ «πιάσῃ γῆ ἀσῆμι γῆ χρυσάφι»⁹.

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 34, σ. 134 (συλλ. Κ. Κουρτίδου καὶ Γ. Κωνσταντινίδου 1891). Ἄλλαχού τὴν καινουργὴ ὕδριαν μεταφέρουν εἰς τὴν βρύσιν, τὴν γεμίζουν τρεῖς φορές, λέγοντες νὰ γίνῃ σιδερένια. (Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1479Α, σ. 7 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου 1942).

² Βλ. Ἑλπ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἄνατ. Θεόκ., Α', σ. 144

³ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου. ΛΣΚ, Α', σ. 180.

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 676, σ. 116 (συλλ. Ν. Λάσκαρη 1924).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 180, σ. 110 (συλλ. Ἄστ. Ζήκου 1892).

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2593, σ. 23 (συλλ. Ἄναστ. Σιδηροπούλου 1962).

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1378Β, σ. 189 (συλλ. Γ. Ταρσοῦλη. Πυλία 1939).

⁸ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1534, σ. 34 (συλλ. Ξεν. Φαρμακίδου, Κύπρος 1923). Σημασίαν προφυλάξεως ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐνέχει καὶ ἡ συνήθεια εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ζῶον τοῦ γεωργοῦ δὲν ἔχῃ τὸ βράδυ γυρίσει εἰς τὸν στάβλον, νὰ θέτουν εἰς τὴν φωτιάν σίδηρο «γιὰ νὰ μὴν τὸ φάῃ κά'να ζ'λάπ'». Βλ. Δ. Λουκόπουλον, ἐν Λαογρ., τόμ. 12 (1938-48), σ. 26.

⁹ Βλ. Εἰρ. Παπαδάκη Κασσιέρη, Λόγια τοῦ Στειακοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1938, σ. 125,2 καὶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 128, σ. 6 (συλλ. Ἄν. Ζερβίκη, Ἐμπαροῦς Ἄνατ. Κρήτης 1919). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1162Β, σ. 151 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Κρήτη 1938).

Εἰς γητεῖαν πρὸς θεραπείαν ἀσθενείας τοῦ στήθους χρησιμοποιεῖται πυρακτώμενον σίδηρο ¹· εἰς δὲ «τὸ ξόρκι τοῦ ἡλίου» (=ἡλιάσεως) τεμάχιον ἀσημένιον ². Ἐν Κρήτῃ εἰς τὴν γητεῖαν τοῦ εὐλοητοῦ (=σπυρὶ ἐντὸς τῆς ρινὸς ἢ πόνος τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὀδόντων) σταυρῶνεται ὁ πάσχων μὲ σιδηροῦν ἀντικείμενον ³ ἢ εἶναι ἀνάγκη ὁ ἐπάδων νὰ «πιάσῃ γῆ ἀργύρι γῆ ἀσήμι γῆ μαυρομάνικο μαχαίρι» ⁴. Περαιτέρω ἀναφέρεται χρῆσις τοῦ μετάλλου, εἰδικῶς τοῦ σιδήρου, εἰς μαγικὰς ἐνεργείας πρὸς ἀπόκρουσιν ἐκ τῶν ζῶων ἐπιδημικῶν νόσων ἢ θεραπείαν τούτων ⁵.

Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ σίδηρος, χρησιμοποιούμενος μὲ σημασίαν ἀπελαστικὴν τοῦ κακοῦ, ἀναφέρεται οὐχὶ ὑπὸ συγκεκριμένην μορφήν ἀντικειμένου βιοτικῆς χρήσεως, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς μέταλλον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς σκληρότητός του ὡς ὕλης, ἵνα, κατ' ἀναλογίαν, καὶ τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον θὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφήν πρὸς αὐτόν, καταστῇ ὅμοιον εἰς ἀντοχὴν σωματικὴν, ἐπομένως ἀπρόσβλητον ὑπὸ κακοῦ ⁶.

Ἡ χρῆσις αὕτη τῶν μετάλλων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὑπὸ μορφήν ἐργαλείων καὶ σκευῶν παρατηρεῖται εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους περιορισμένη. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν ὡς ἀπλῶν ἐλασμάτων ⁷ ἤδη ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, πιστεύω, ὅτι ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἐπιβολὴν εἰς μαγικὰς ἐνεργείας τῆς καταπερονήσεως ἢ καταπασσαλεύσεως ⁸, ἥτοι τῆς χρήσεως αἰχμηρῶν γενικῶς ὄργάνων, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς καταδέσεως ⁹. Οὕτω

¹ Βλ. Ἄ. Διαμαντάρου, Συναγωγή ἐπιδημῶν καὶ καταδέσεων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 504.

² Βλ. Θ. Φιλιππίου, Συλλογὴ ἐπιδημῶν καὶ καταδέσεων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 538.

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1380Α, σ. 66-67 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λασιθί Κρήτης 1939).

⁴ Βλ. Μαρίας Συμμελάκη, Ἐλευθ. Λιναρδάκη, Κρητικὰ Λαογραφικά, τόμ. 1, Ἡράκλειον Κρήτης 1947, σ. 11.

⁵ Βλ. Γ. Ἄ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 504-505. Τὸ ὅτι αὐτὸ ὅτι Μαγικαὶ καὶ δεῖσιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., ἔτ. Ε'-ΣΤ' (1943-1944), ἐν Ἀθήναις 1944, σ. 7, 19-21, 30, ὡς καὶ σ. 15, 13).

⁶ Πρβλ. καὶ τὴν εὐχὴν «σίδηρο στή μέση σου». Βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἐπφοδαὶ καὶ καταδέσεις ἐκ Νάξου, περ. Κυκλαδικά, τεύχ. 6, Σῦρος 1956, σ. 301. Α. Α., χειρ., ἀρ. 1585, σ. 3 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Ἀπειρανθός 1934). Εὐαγγ. Φραγκάκη, Συμβολὴ στὰ λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 58.

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 8, σ. 305.

⁸ Ἡ καταπερόνησις εἰς μαγικὰς πράξεις φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν Ἀρχαιότητα. Ἐν Σαλαμῖνι ἀνευρέθη πλάξ ἐκ μολύβδου ἐφ' ἧς εἶχε καρφωθῆ ἥλος, ὑπῆρχε δὲ χαραγμένος ὁ κατάδεσμος «Ξενοφίλον καταγράφω... καταδίννυμι...» Βλ. Ἄ. Κεραμοπούλλου, Ὁ Ἀποτυμπανισμός, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 112. Βλ. γενικώτερον Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 8, σ. 310 κ.έξ., 9, σ. 73.

⁹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 75 κ.έξ., 450 κ.έξ.

περιορίσθη βαθμηδόν ἡ συνήθεια τῆς χαράξεως ἐπὶ μεταλλικῶν πλακῶν κειμένων καταδέσμων, φυλακτηρίων, φίλτρων κ.ἄ., ὁ ὁποῖος μαγικός τρόπος ὑπῆρχεν εἰς εὐρεῖαν χρῆσιν κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος¹ καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικούς, ὡς παρατηρεῖ τις εἰς τοὺς μαγικούς παπύρους². Εἰς τοὺς κατόπιν βυζαντινοὺς χρόνους ἡ μαγικὴ χρῆσις ἐλασμάτων ἀπαντᾷ εἰς περιορισμένην πλέον κλίμακα, μάλιστα δὲ εἰς μεταγενέστερα μεσαιωνικά κείμενα³ καὶ δὴ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων καὶ κατόπιν⁴. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπέδωκεν, ὡς ἐλέχθη, ἡ καταπασσάλεισις δι' ἡλου τοῦ ὁμοιώματος τοῦ καθ' οὗ ὁ κατάδεσμος ἢ ἡ καταγραφή τῆς μαγικῆς συνταγῆς ἐπὶ χάρτου ἢ καὶ τῆς καταδέσεως τοῦ ὁμοιώματος μὲ νῆμα.

Ἡ καταπασσάλεισις αὕτη, γνωστὴ, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, ἐτύγχανεν εὐρείας χρήσεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον⁵ καὶ τοὺς μετ' αὐτὴν χρόνους⁶, ὡς ἐπίσης ἡ καταγραφή τῆς μαγικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ κατάδεσις, ὡς ἀνωτέρω, τοῦ ἀντιπάλου διὰ νήματος, λωρίδος ὑφάσματος ἢ λεπτοῦ σχοινοῦ, σύρματος, τριχὸς κ.ἄ.⁷

Ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ μέταλλα ὡς ἐργαλεῖα καὶ σκευὴ εὐρίσκονται πάντοτε πρόχειρα πρὸς χρῆσιν εὖρε διάδοσιν εἰς μαγικὰς ἐνεργείας κατὰ τοὺς νεωτέρους μέχρι σήμερον χρόνους ἢ χρῆσις τούτων, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω εἰς τὰ καθ' ἕκαστον κεφάλαια, ἦτοι: νομίσματα, δακτύλιος, πέταλον, κλει-

¹ Ἡδη ἐκ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις ἀναγραφή ἀρχῆς κατ' ἀντιπάλου. Κατάδεσμοι πρὸς θανάτωσιν τινος, ἀναγραφόμενοι ἐπὶ μεταλλίνων πλακῶν, ἦσαν ἐν χρῆσει καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους (Γάκιτος, *Annal.* II, LXIX). Βλ. καὶ παρὰ *L. Schmidt*, *Heiliges Blei*, Wien 1958, σ. 56.

² «Λαβὼν λάμναν μολιβῆν γράφον χαλκῶ γραφίφ τὰ ὑποκείμενα ὀνόματα...» *K. Preissendanz*, *PGM.*, II, σ. 170. «Λαβὼν λάμναν ἀργυρῶν γράφε χαλκῶ γραφίφ τὴν ὑποκείμενην σφραγιδα», *Αὐτόθι*, σ. 164. «Λαβὼν χρυσοῦν λεπίδα ἢ ἀργυρῆν χάρασσε ἀδαμαντίνφ λίθφ τοὺς ὑποκειμένους χαρακτῆρας», *Αὐτ.*, σ. 129. «Λαβὼν λάμναν μολιβῆν ψυχρήλατον, γράφε χαλκῶ γραφίφ...», *Αὐτ.*, σ. 163. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας ἐν σ. 18, 21, 35, 40, 164, 170, 186.

³ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 59 κ.ἑξ.

⁴ Βλ. *A. Delatte*, *AA.*, σ. 553 «γράφον εἰς μολίβδιν εἰ ἔχουν ψόφον τὰ πρόβατα» (ἐκ κώδ. 13 αἰ.). Εἰς ἄλλας μαγικὰς πράξεις λέγεται: «γράφον εἰς κασσίτερον», *Αὐτ.*, σ. 79. «γράφον εἰς μολύβιν», *Αὐτ.*, σ. 76, 78. Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 79' εἰς ἀποδίωξιν λύκου «γράφε ταῦτα τὰ γράμματα εἰς μόλυβδον καὶ θές αὐτὰ σκεπάσας μέσα τῆς μάνδρας» (κώδ. 16 αἰ.). Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κουκουλέ*, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 105.

⁵ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 8, σ. 310 κ.ἑξ. (=BBΠ, σ. 174 κ.ἑξ.).

⁶ Βλ. *αὐτόθι*, σ. 319 κ.ἑξ. (=BBΠ, σ. 182 κ.ἑξ.).

⁷ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 451 κ.ἑξ. καὶ 466.

θρον και κλειδί, ψαλίς, ἦλος, μάχαιρα, ἔργαλεῖα και σκευή γεωργικά και οἰκιακά (ὑνί, σιδεροστιά, πυράγρα), μολυβδομαντεία κλπ.

Β'. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Μετάλλινα κέρματα ἀπαντοῦν κυρίως μὲ τὴν σημασίαν προστασίας ἀπὸ κακῆς ἐπηρείας ἢ ἀποτροπῆς αὐτῆς εἰς ἐθιμικὰς πράξεις ἰδίᾳ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν, εἶτα δὲ τὸν γάμον και τὴν τελευτήν.

«Ἄμα γεννιέται τοῦ πιδὶ τοῦ πλιένου μὲσ' στῆ λεκάν' κ' οἱ συγγενεῖς θὰ ρίξ'νι λεφτὰ κὶ τὰ λεφτὰ τὰ ρίχνουμι γιὰ νὰ γίνῃ τοῦ πιδὶ πλούσιο και γιρὸ» (Δελέρια ἔπαρχ. Τιρνάβου)¹, ἔτι δὲ «γιὰ νὰ στερεώσῃ» (Σάμος², Πυργὶ και Λιθὶ Χίου³ κ.ἄ.). Εἶτα, εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετόν, ἡ μαῖα κρεμᾶ χουσοῦν νόμισμα εἰς τὰ μαλλιά τῆς λεχοῦς, τὸ ὁποῖον φέρει ἕως τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ὅμοιον νόμισμα ἀναρτᾶται και εἰς τὸ νήπιον ὡς ἀντιβασκάνιον (Μελένικος, Φανάρι και Καστανιὲς Σηλυβρίας Ἄνατ. Θράκης)⁴. Εἰς Δυτ. Μακεδονίαν (Ἄμπελόκηποι Καστορίας) εἰς τὴν λεχῶ και εἰς τὸ νεογέννητον ἀνήρτων μέχρι πρό τινος φυλακτὸν κ' ἕνα «πεντόλιρο»⁵ εἰς Σάμον δὲ λέγουσιν «θὰ σ' τοῦ βασκάννι τοῦ πιδὶ σ' κὶ νὰ τ' βάλς 'ς τὴ σκούφια τ' ἕνα φλουρί»⁶.

Σημασίαν προστασίας ἀπὸ κακοῦ ἔχει προφανῶς και τὸ ἔθιμον κατὰ τὴν βάπτισιν, ἔὰν ὁ ἀνάδοχος εἶναι γυναῖκα ἔγκυος, νὰ τοποθετῆ αὐτὴ ἐντὸς τοῦ ὑποδήματος «φλουρὶ χουσὸ γιὰ νὰ βγῆ σὲ καλὸ» (Κάρπαθος)⁷. Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τίθενται πλησίον τῆς κούνιας τοῦ βρέφους χρυσαφικά και χρήματα,

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 128 (συλλ. Ἄν. Παπαμυχαῖλ 1963).

² Βλ. Π. Ζαφειρίου, Ἔθιμα τῆς Σάμου, Ἀρχεῖον Σάμου, τόμ. 4 (1955), σ. 182.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 332 και 298 (συλλ. Ἄν. Παπαμυχαῖλ 1962). Οἱ Ἀρμένιοι κρατοῦν νόμισμα κατὰ τὴν τομὴν διὰ μαχαίρας τοῦ ὀμφαλίου λώρου. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ' σ. 222.

⁴ Βλ. Στ. Κυριακίδην, εἰς Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 470, 4. Πέτρο. Σ. Σπανδωνίδην, Μελένικος ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτης, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 113. Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἄνατ. Θράκη, Α', 60 - 61 και 108 - 109. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν ἡ μαῖα, κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ νηπίου, ἔθετε ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ βρέφους ἀργυροῦν νόμισμα, διὰ νὰ μὴν τὸ βλάψουν οἱ «Ermenki». (Βλ. Στ. Κυριακίδην, ἔνθ' ἀν., σ. 468).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 14 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 126, σ. 55,45 (συλλ. Ἐ. Μυρογιάννη, Μαραθόκαμπος 1919).

⁷ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, ΛΣΚ., Α', σ. 197.

διὰ νὰ τὸ εὔρουν οὕτω οἱ Μοῖρες καὶ νὰ τὸ μοιράνουν, νὰ ἔχη ὑγείαν καὶ πλοῦτον (Καρουχώριον καὶ Βλάστη Ἑσθραίας)¹.

Τὸ νόμισμα πιστεύεται ἀφ' ἐτέρου καὶ ὡς συντελεστικὸν πρὸς ἀρρονογονίαν (Γιάλτρα Εὐβοίας)², ἔτι δὲ πρὸς μαντείαν ὑπὸ τῶν ἐγκύων περὶ τοῦ φύλου τοῦ παιδίου, τοποθετουμένου κέρματος δεκάρας ἐπὶ ὄρθιου ὕνιου. Ἐὰν τὸ κέρμα παραμείνῃ ὄρθιον, εἶναι σημεῖον ὅτι τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ παιδίον θὰ εἶναι ἄρρεν³.

Ἰδιάζουσα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ νομίσματος εἰς τὸν γάμον. Οὕτω «στ' ἀρραβωνιάσματα, στέκ' νταν μιὰ γεναῖκα μονοστέφανη στὴ μεσακιὰ τὴν πόρτα (τῆς οἰκίας) μὲ τὸ μέλι καὶ ἀμύγδαλα ξιφλουδιστὰ κ' ἕνα φλουριό»⁴. Κατὰ τὴν ἑβδομάδα εἶτα τῆς προετοιμασίας τῶν τοῦ γάμου, εἰδικῶς δὲ τὴν Πέμπτην, μετὰ τὴν λοῦσιν τῆς νύμφης καὶ καθ' ἣν στιγμὴν φορεῖ τὸ «σαλμά» (= κεφαλόδεσμον δικτυωτόν), κατ' ἔθιμον εἰς τοὺς πρόσφυγας ἐκ Βουρλῶν Μ. Ἀσίας, αἱ περὶ αὐτὴν γυναῖκες τὴν ἔρραινον «μὲ ρύζι, σιτάρι καὶ παραδες» (= παλιά τούρκικα νομίσματα)⁵. Εἰς «τὸ πιάσιμο ἔπειτα τῆς ζύμης» οἴπτον νομίσματα ἀσημένια καὶ ἀσημώνουν τὴν σκάφην⁶, συγχρόνως δὲ εὔχονται «στεριωμένοι καὶ νὰ ζήσουν»⁷. Ὁμοίως καὶ κατὰ τὸ ζύμμα τῶν τσουρεκιῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ Μεσημβρίας Ἀνατολ. Ρουμελίας⁸. Εἰς Ἀγίαν Ἄνναν (Εὐβοίας), ὅταν γίνῃ ἡ πλύσις τοῦ ρουχισμοῦ τῆς νύμφης «βάζουν

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 21 καὶ 109 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη 1962)

² Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2744, σ. 89 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαῆλ 1963) «Ἄμα φτειάνουν τὰ τσόνια (ψωμιά τοῦ γάμου) ρίχνανε τ' ἀλεύρι στὴ σκάφη καὶ ρίχνανε καὶ ἕνα ἀσημένιο κ' ἔπεφτε ἕνα πρῶτο παιδί (πρωτότοκο) κ' ἔπαιρνε τὸ ἀσημένιο μὲ τὸ στόμα, γιὰ νὰ κἀν' τ' ἀντρόνο ἀγόρ».

³ Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαίων, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, Λαογρ., τόμ. 7 (1932), σ. 350.

⁴ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1160 Δ, σ. 4 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα 1938). Εἰς Σκῦρον ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ ραίνου τὴν μελλόννυμφον μὲ νομίσματα καὶ ρύζι, ὅταν, μετὰ τὴν συμφωνίαν περὶ τοῦ γάμου, ἔρχεται πρώτην φορὰν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μνηστήρος τῆς. Πρὸ τῆς εἰσόδου θὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ κατώφλιον σίδερο, διὰ νὰ πατήσῃ αὐτὴ εἰσερχομένη ἐντὸς τῆς οἰκίας. Βλ. Ν. Πέριδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 109.

⁵ Βλ. Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλῶν, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 359.

⁶ Τὸ Μέτσοβον. Ἡθῆ καὶ ἔθιμα, ὁ γάμος, Δωδώνη ἔτ. Β' (1899), σ. 110-111. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1159 Α, σ. 64 (συλλ. Γ. Ταρσοῦλη, Σαριτζῆς Πυλίας 1938). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1560, σ. 51 (συλλ. Μ. Κοντοστάνου, Αἰδηψός 1930). Ἰ. Ζήρα, τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου στὸ Μπλάτσι, Μακεδ. Ἡμερ., ἔτ. 1939, σ. 171. Κ. Οἰκονόμου, Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστῃ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940), σ. 267. Ἀ. Λέισα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῶ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940/41), σ. 154. Ξ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ Ρουμέλης, Ἀθῆναι 1955, σ. 41.

⁷ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 101 (συλλ. Ξεν. Μαγκλάρα, Ζευγοστάσιον Καστορίας 1962).

⁸ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1104 Α, σ. 57 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα 1937).

τά νομίσματα μέσ' σιά ρουῖχα»¹, ἐν Κύπρῳ εἰς τὸ νυμφικὸν στρώμα², ἐν Κρήτῃ δὲ ἐντὸς ὑποδήματος τῆς νύμφης, «γιά νὰ πάρη ὅλες τὶς εὐχὲς καὶ νὰ γίνῃ πλουσία»³ ἢ ἐντὸς ὑποδήματος τοῦ γαμβροῦ, διὰ «νὰ πατιάη πάντα στ' ἀσήμι» (= Ὑδρα)⁴. Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται καθημένου αὐτοῦ ἐντὸς σινίου (ταψιοῦ) ὅπου ὑπάρχουν καὶ νομίσματα, διὰ «νὰ σιδερώσ'» (Δαμίσιον)⁵. Ἀκολουθῶς, κατ' ἔθιμον εἰς Βογατσικὸν Δυτ. Μακεδονίας, κατὰ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ γαμβροῦ διὰ τὴν στέψιν ἢ μῆτηρ του προέπεμπε παλαιότερον αὐτόν, ἐνῶ ἔχυνεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κάτω κρασί καὶ ἔρριπτε νόμισμα. Ὁ γαμβρὸς ἔκυπτεν, ἐλάμβανε τὸ νόμισμα καὶ τὸ ἔφερεν «ὡς ἀτίμητο φυλακτό»⁶. Εἶτα ὅτε ἡ γαμήλιος πομπὴ ἔφθανε πρὸ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης πρὸς παραλαβὴν τῆς διὰ τὴν στεφάνωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, αὕτη ἐπλησίαζεν εἰς τὸ κατώφλιον καὶ ἐνῶ ὑπεκλίνετο καὶ προσεκύνει τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, οὗτος ἔρριπτε νομίσματα πρὸς τὸ ὑπέρθυρον⁷, ἔπειτα δὲ ὁ νουνὸς μὲ τὸν γαμβρὸν ἔρριπτον τὴν μελλόνυμφον διὰ νομισμάτων⁸.

Εἰς Μεγαλόπολιν κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς παρουσιάσεως τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρὸν, οὗτος παλαιότερον ἔρριπτε χάλκινα κέρματα κατὰ πρόσωπον τῆς νύμφης διὰ νὰ εἶναι αὕτη πάντοτε, ὡς ἐπιστεύετο, μὲ χορήματα «εἰς τὴν τσέπην τῆς καὶ διὰ τὸ καλό»⁹. Εἰς Λάσταν δὲ Γορτυνίας δίδεται νόμισμα εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον οὗτος φυλάττει¹⁰. Ὁ πατήρ τοῦ γαμβροῦ κατόπιν ἐγγεῖριζει εἰς τὴν μέλλουσαν νύμφην του νόμισμα ἀσημένιο ἢ μαλαματένιο μὲ τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν στέψιν, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὴν νέαν κατοικίαν τῆς, σταυρώνει τρις τὴν ἔξω θύραν, εἶτα δὲ τὸ παραδίδει εἰς τὴν πενθεράν, ἀσπαζομένη τὴν χεῖρα τῆς¹¹.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς τελετῆς τοῦ στεφανώματος, κατ' ἔθιμον ἐν Λευκάδι, ὁ γαμπρὸς σταυρώνει μὲ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν νόμισμα τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν

¹ Δ.Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 19 (συλλ. Μαρ. Ἰωαννίδου 1941).

² Βλ. Κυρ. Καραμάνου, Κύπρος, Ἀθήναι 1954, σ. 184.

³ Μαρίας Λιοντάκη, Ὁ γάμος στὴ Κρήτῃ τώρα καὶ παλιά, Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν, Γ' (1940), σ. 372.

⁴ Ν. Χαλιορῆ, Ὑδρέϊκα Λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 45.

⁵ Δ.Α., χειρ., ἀρ. 2746, σ. 313-314 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ 1963).

⁶ Βλ. Ἄ. Λέτσα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῷ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940-41), σ. 163.

⁷ Δ.Α. χειρ., ἀρ. 2502, σ. 45 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη, Βλάστη Ἐορδαίας 1962).

⁸ Ἄ. Λέτσα, ἔνθ' ἀν., σ. 170.

⁹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 280, σημ. 3.

¹⁰ Βλ. ἔνθ' ἀν., σ. 280, σημ. 3.

¹¹ Βλ. Ν. Χαλιορῆ, ἔνθ' ἀν., σ. 54.

καὶ τὸ στήθος, εἶτα δὲ θέτει τὸ νόμισμα εἰς τὸ στόμα της, ἀπὸ ὅπου αὐτὴ τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει¹. Εἰς τὴν στέφιν κατὰ τὴν κυκλικῶς περιφορὰν τῶν νεονύμφων, ἐνῶ ψάλλεται τὸ τροπάριον «Ἡσαΐα χόρευε κλπ.», μεταξὺ τῶν καταχυσμάτων ἐπ' αὐτοὺς ἐκ σίτου, ὀρυζῆς, ἀνθέων καὶ ἄλλων, περιλαμβάνονται καὶ μεταλλικὰ κέρματα. Ταῦτα ρίπτονται κατόπιν εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ καθ' ὁδὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ἐν πομπῇ ἐκ τῆς ἐκκλησίας².

Μεταξὺ τῶν ἐθιμικῶν πράξεων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου τῶν νεονύμφων, ἰδίᾳ τῆς νύμφης, εἰς τὴν νέαν κατοικίαν των σημαντικὴν θέσιν κατέχουν καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν χρῆσιν μεταλλικῶν νομισμάτων³. Οὕτω εἰς Μακεδονίαν (Ἀρχάγγελος Ἡμαθίας) ἡ νεόνυμφος κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὸν νέον οἶκον της κόπτει δι' ἄξινης ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἔχει τοποθετηθῆ εἰς τὸ κατώφλιον⁴. Ἐν Ἀλλαχοῦ (Λήμνος, Πυλία) οἱ νεόνυμφοι πατοῦν ἐνταῦθα ἐπὶ νομισμάτων⁵. Εἰς Βέντζιαν ἢ πενθερά, ἰσταμένη εἰς τὴν θύραν, ὑποδέχεται τὴν νύμφην, κρατοῦσα ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἡ νύμφη προσκυνοῦσα, παραλαμβάνει ἐκ τῶν χειρῶν της διὰ τῶν χειλέων⁶. Οἱ προσκεκλημένοι ἔτι ἐνεπήγνυον κέρματα, ὡς δῶρα, ἐπὶ ἄρτου, ὅστις προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην ἐντὸς δίσκου μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ⁷. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν εἰς Ἀθήνας ἡ συνήθεια, ὅταν δύο γαμήλιοι πομπαὶ συνηνητῶντο καθ' ὁδόν, αἱ νύμφαι νὰ ἀνταλλάσσουν ἀργυροῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐκάστη ἐντὸς τοῦ στόματος⁸.

Τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου ὁ γαμβρὸς θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του

¹ Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ΛΣ, Γ' σ. 276. Εἰς Μακεδονίαν ἡ νύμφη κατὰ τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου λαμβάνει διὰ τῶν ὁδόντων της νόμισμα ἐκ τοῦ στόματος τοῦ συζύγου της. Ἐν Λίστα Γορτυνίας ἀργυροῦν νόμισμα παραλαμβάνει ἡ νύμφη ἐκ τοῦ στόματος τοῦ πενθεροῦ, (αὐτόθι, σ. 276, σημ. 2).

² Βλ. *N. E. Μηλιώρη*, Λαογραφικὰ Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3 (1940), σ. 363. *Θ. Σπαθοπούλου*, Ἐθιμα γάμου στὸν Πόντο, Ποντ. Ἔστια, τόμ. 9 (1958), σ. 4719, Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν., σ. 272-73 καὶ *N. Χαλιωρῆ*, Ὑδροεἶτα Λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 48-49.

³ Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ΛΣ, Γ', σ. 272-73. *N. Χαλιωρῆ*, ἔνθ' ἄν., σ. 48-49.

⁴ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2579, σ. 13-14 (συλλ. Ἐ. Κόλλια, Ἀρχάγγελος Ἡμαθίας 1962).

⁵ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1159Α, σ. 70 (συλλ. Γ. Ταρσούλη, Σαρατζᾶς Πυλίας 1938).

⁶ *Γ. Μέγα*, Ζητήμ. Ἑλλ. Λαογρ., Ε.Λ.Α., τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 153, (Ἐνάτ. τεύχ. Α', σ. 89).

⁷ Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ΛΣ, Γ', σ. 243, 1.

⁸ Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν., σ. 276, 2. Νεόπανδροι γυναῖκες, ὅταν συναντηθοῦν πρὶν σαραντίσουν, ἀνταλλάσσουν νομίσματα. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 130 (συλλ. Ἄννης Χαριτωρίδου, Κόρινθος 1940).

νόμισμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔχει δώσει ἢ γυναῖκα, ἢ ὁποῖα ἔχει στρώσει τὴν νυμφικὴν κλίνην¹.

Ἡ νύμφη τὸ Σάββατον πρὸ τοῦ γάμου² ἢ ἔπειτα κατὰ τὴν γαμήλιον πομπὴν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν στέψιν, ἐὰν συνήντα πηγὴν (Μεθώνη Πυλίας)³, ἀκολούθως δὲ τὴν Τρίτην μετὰ τὸν γάμον, ὅτε ἐπισκέπτεται τὴν βρούσιν, ρίπτει νομίσματα ἐντὸς τοῦ ὕδατος⁴. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν τὸ νόμισμα ρίπτεται εἰς τὴν πηγὴν ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμπροῦ⁵.

Εἰς τὰ νόμιμα κατὰ τὴν τελευταίαν ὑπάρχει ἐπίσης τὸ νόμισμα κατ' ἀρχαίαν παραδόσιν. Τοῦτο συνηθίζεται πολλαχοῦ⁶ νὰ τοποθετῆται εἰς τὴν χεῖρα⁷, τὰ θυλά-

¹ Βλ. *W. Rouse, Folklore Firstfruits from Lesbos, Folklore, vol VII (1896), σ. 145.* Εἰς Λάσταν «τῆ Δευτέρα στὸ ξημέρωμα ἐρραίνανε ἀσημένια στὸ στρωσίδι» (*N. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Πύργῳ 1902, σ. 112*). Οἱ νεόνυμφοι «ἐν τῇ στρωμνῇ τὴν πρωτὴν ἐγειρόμενοι ρίπτουν διάφορα νομίσματα», *M. Λουλουδοπούλου, Ἀνεκδ. συλλογὴ ἡθῶν, ἐθίμων κτλ. τῶν Καρυῶν (ἐπαρχ. Καβακλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σ. 186*.

² Βλ. *Ἀ. Λέστα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῷ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940-41), σ. 159.*

³ *Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1378 Β, σ. 136 (συλλ. Γ. Ταρσοῦλη 1939).*

⁴ Βλ. *N. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 301, 3. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2502, σ. 52 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη, Πτελεῶν Ἑορδαίας 1962). Δ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Κωστή Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θρακ.Θησ., τόμ. ΣΤ' (1939-1940), σ. 234, Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2461, σ. 73 (συλλ. Γ. Γιαννάκη, Μηλιὰ Κοζάνης 1962). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 81 (συλλ. Παρ. Κωνσταντινίδου, Μεσοποταμία Καστορίας 1962). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1475, σ. 76 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα 1941). Λ.Α., ἀρ. 1485, σ. 40 (συλλ. Στ. Τζουμελέα, Μάνη 1943). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1159Α, σ. 75 (συλλ. Γ. Ταρσοῦλη, Σαρατζῆς Πυλίας 1938). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1129, σ. 9 (συλλ. Θ. Βράκα, Βογατσικὸν Δ. Μακεδονίας 1937). Ἰω. Λαμπροῖδη, Ζαγοριακά, Ἀθήναι, 1870, σ. 184. *N. Χαλιορῆ, Ὑδροεῖκα Λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 51-52. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1432, σ. 73-76 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Ἡπειρος 1940). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 916, σ. 344 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1479, σ. 171 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Μαντουδί 1942). *N. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Πύργῳ 1902, σ. 112. Τὴν Δευτέραν μετὰ τὸν γάμον εἰς Νεστόριον, ὅταν ἡ νύμφη ρίψῃ τὸ νόμισμα, τὰ κορίτσια φροντίζουν νὰ τὸ πάρουν πιστεύουν πὸς αὐτὴ πού θὰ τὸ πάρῃ, θὰ παντρευτῆ γρήγορα. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 18 (συλλ. Χαρ. Χατζῆ 1962). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2505, σ. 11 (συλλ. Γ. Λιάππα 1962). Τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου πηγαινεῖ ἡ νύμφη καὶ ρίπτει τὸ νόμισμα εἰς τὴν βρούσιν διὰ τοῦ στόματος. (Στέλ. Σπανοῦ - Ἀναγνωστοπούλου, Ὁ γάμος ἐν Ἀρχαίᾳ Ὁρεστικῷ, Μακεδ., τόμ. 3 (1953-55), σ. 328).***

⁵ Βλ. *N. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 256, 2.*

⁶ Βλ. Ἐνθ' ἀν., σ. 330-331.

⁷ *Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 192 (συλλ. Ἄν. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς Εὐβοίας 1963).*

κία¹ ἢ εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ². Περὶ τοῦ κέρματος τούτου συνεχίζεται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος³ ἢ πίστις, ὅτι εἶναι «ἓνα μεταλλικόν» γιὰ νὰ μπορῇ νὰ περάσῃ στὸν ἄλλο Κόσμο»⁴, δηλαδὴ πρὸς καταβολὴν τοῦ τιμήματος διὰ τὴν διάβασιν του ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν ψυχῶν. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης καλεῖται τοῦτο *περατικόν*⁵ κ.ἄ. Τὸ νεκρικὸν ἔθιμον τοῦτο ἀπαντᾷ σήμερον πλὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ εἰς ἄλλους λαούς, ὡς εἰς τοὺς Γερμανούς, Βουλγάρους, Ἀλβανούς, Γιουγκοσλάβους, Ἀρμενίους, Γάλλους κ.ἄ.⁶

Ὡς ἄλλα μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἢ καὶ ἀπλῶς ἐλάσματα, οὕτω καὶ τὸ νόμισμα, ὡς κέρμα, κατέχει ἰδιόζουσαν θέσιν εἰς μαγικὰς συνηθείας. Τὸ χρυσοῦν νόμισμα, βασταζόμενον ὑπὸ τῶν μελλονύμφων, πιστεύεται, ὅτι παρακωλύει τὴν ἐνέργειαν βλαπτικοῦ καταδέσμου ἐπ' αὐτούς⁷, ὅτι εἶναι τοῦτο κατάλληλον καὶ εἰς

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 330 σημ. 5. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2394, σ. 100 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐρμίσσα Πέλλης 1961).

² Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., σ. 330. Δ. Πετροπούλου, Λαογραφ. Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. Θησ., ΣΤ (1939-1940), 235 καὶ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 47 (συλλ. Χ. Χατζῆ, Νεστορίον 1962). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2505, σ. 12 (συλλ. Γ. Διάππα, Νεστορίον 1962). Λ.Α., χειρ. ἀρ. 2502, σ. 123 ἀρ. 62 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, Λαζ. Εὐγενίδου, Βασ. Φθενάκη, ἐπαρχ. Ἑορδαίας 1962). «Ὅταν γίνεται ἡ συγκέντρωσις τῶν ὄστων τοῦ νεκροῦ καὶ δὲν βρεθῇ τὸ νόμισμα, λέγουν, πὼς ὁ Χάρος βρέθηκε πτωχὸς ἐκείνην τὴν ἡμέρα (ποῦ ἔφθασε ὁ νεκρὸς) καὶ δὲν χάρισε τὸ ναῦλο ἢ ὅτι ὁ νεκρὸς ἦταν κακὸς ἄνθρωπος». Βλ. Λ.Α., ἀρ. 2491, σ. 4 συλλ. Ἄν. Μπέλλου, Κρυονέριον 1962. Ξ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ Ροῦμέλης, Ἀθῆναι 1955, σ. 53-54. Εἰς Σκύρον θέτουν τὸ νόμισμα εἰς τὸ μέτωπον τοῦ νεκροῦ, διὰ νὰ μὴ κτρινίσῃ (Νίκης Πέροδικα, ἔνθ' ἄν., σ. 118). Εἰς τὴν Κύπρον τίθεται νόμισμα εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἵνα μὴ, ἐὰν οὗτος «τριμνήσι», ἀποθάνουν ἄλλοι ἐκ τῆς οἰκογενείας. Βλ. Ν. Κυριαζῆν, εἰς, Κυπρ., Χρον., τόμ. Δ' (1926) σ. 63.

³ Βλ. εἰς Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 330-332. Βλ. Λουκ. Περὶ πένθους, 10, «Ταῦτα οὕτως ἰσχυρῶς περιελήλυθε τοὺς πολλούς, ὥστε ἐπειδὴν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων, πρῶτα μὲν φέροντες ὄβολόν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ, μισθὸν τῷ πορθημῆ τῆς ναυιλίας γενησόμενον, οὐ πρότερον ἐξετάσαντες ὁποῖον τὸ νόμισμα νομίζεται καὶ διαχωρεῖ παρὰ τοῖς κάτω...». Λουκ. Κατάπλ. 18 «ἄλλως τε οὐδὲ τὸν ὄβολόν ἔχω τὰ πορθημῆ καταβαλεῖν...». Λουκ. Νεκρικοὶ διάλογοι 22 (Χάρωνος καὶ Μενίππου): 22,1 «ἔστι δέ τις ὄβολόν μὴ ἔχων», 22,2 «οὐδὲν ταῦτα πρὸς τὰ πορθημῆ τὸν ὄβολόν ἀποδοῦναι σε δεῖ οὐ θέμις ἄλλως γενέσθαι» Ἀριστοφ., Βάτραχ., στ. 140 «... ναῦτης διάξει δὴ ὄβολόν μισθὸν λαβῶν».

⁴ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 192 (συλλ. Ἄ. Παπουμαχίλ, Αἰδηψὸς 1963).

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 331.

⁶ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 332. Βλ. καὶ ἐν. σ. 331 σημ. 4, ἐνθα παρατίθεται βιβλιογραφία.

⁷ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 280 (συλλ. Κ. Νεστορίδου, Γύθειον 1895).

παρασκευὴν φίλτρων κλπ. Οὕτω γίνεται χοῆσις πρὸς τοῦτο κοκκάλου νυκτερίδος, ἣτις ἔχει φρονευθῆ, κυπηθεῖσα εἰς τὴν κεφαλὴν, διὰ χουσοῦ νομίσματος¹ ἢ ἔχει σφαγῆ μὲ βενέτικο φλουρί².

Μαγικὴν ἐπίσης σημασίαν ἔχουν καὶ αἱ συνήθειαι ὡς τῆς καταθέσεως νομίσματος, συνήθως χουσοῦ, εἰς τὰ θεμέλια ἀνεγειρομένου οἰκοδομήματος ἢ μύλου³ ἐπίσης τῆς τοποθετήσεως ὑπὸ τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸν σάκκον τοῦ σπόρου «σταυροῦ, μὲ βασιλικὸ καὶ ἐνὸς νομίσματος ἀσημένιου»⁴.

Κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐμμέσου μαγείας πιστεύεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην θεάν ὑπὸ τινος τῆς νέας σελήνης, εἰς οὗτος ἐγγίση εἰς χουσαῖ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, θὰ ἔχη «χορήματα σ' ὄλο τὸ φεγγάρι»⁵. Ὅμοίαν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ τιθέμενον ἐντὸς τῆς βασιλόπιττας νόμισμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν συντελεῖ εἰς ἐκεῖνον εἰς ὃν θὰ τύχη ἢ μερὶς μὲ τὸ νόμισμα διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν του⁶. Σημειωτέα ἔτι καὶ ἄλλα ἔθιμα μὲ χοῆσιν νομίσματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πρωτοχρονιάς, ὡς εἰς Ρούμελην τὸ λεγόμενον «τάϊσμα τῆς βρύσης» πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ νοικοκυρά, προσερχομένη εἰς τὴν βρύσιν, «ἀφοῦ κάμη τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ρίχνει εἰς τὴν κούπαν τῆς βρύσης ἕνα

¹ Βλ. εἰς ἐφημ. «Ἐστία», ἡμερ. 8 Μαρτ. 1928.

² Βλ. Ἄ. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὰ Καλλιπόλεως, Ἄρχ. Θρηκ. Λαογρ. Θησ., τόμ. Γ' (1936-37), σ. 87, Λ.Α., χειρ., ἀρ. 143, σ. 57 (σὺλλ. Ἄ. Οἰκονομίδου, Θράκη 1892). Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἄνατ. Θράκ., Α', σ. 166. Εἰς τινες τόπους, ὡς εἰς Αἰτωλίαν, θεωρεῖται ὡς συντελεστικὸν πρὸς μαγικοὺς σκοποὺς νόμισμα «ἀπὸ πεθαμένο». Λ.Α., χειρ., ἀρ. 867, σ. 231 (σὺλλ. Δ. Λουκοπούλου 1927).

³ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1378Γ, σ. 192 (σὺλλ. Γ. Ταρσοῦλη, Σῦρος 1939). Ν. Πέροδικα, Σκῦρος τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 161.

⁴ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2494, σ. 34 (σὺλλ. Θ. Χασιώτης, Ὁμαλὴ Βοῖου Κοζάνης 1962).

⁵ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 3, σ. 60 (σὺλλ. Χ. Κορύλλου 1918), Λ.Α., χειρ., ἀρ. 767, σ. 412 (σὺλλ. Δ. Τσίριμπα, Ἀρκαδία 1926). Τ. Ζεργώλη, Λαογραφικὰ σημειώματα, τόμ. 2, Ἀθῆναι 1951, σ. 68.

⁶ Βλ. Δημ. Σ. Δουκάτου, Τὸ ἔθιμον τῆς βασιλόπιττας, Μικρασ. χρον., 10 (1962), σ. 104 κ. ἐξ. ἰδίᾳ ἐν σ. 114. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 106 (σὺλλ. Ξ. Μαγλάρα, Ζευγοστάσιον Καστορίας 1962). Κυρ. Καραμάνου, Κύπρος, Ἀθῆναι 1954, σ. 198. Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἄνατ. Θράκ., Α', σ. 134. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 201. Εἰς Σκῦρον τίθεται τὸ νόμισμα εἰς τὴν βασιλόπιτταν γὰρ τὸ καλὸ τοῦ χρόνου. Βλ. Ν. Πέροδικα, ἔνθ' ἄν., σ. 128. Εἰς Μακεδονίαν (Θεσσαλονίκη) ἀναφέρεται ἐκ παλαιότερων χρόνων ἡ συνήθεια, καθ' ἣν αἱ νεάνιδες τὸ ἐσπέρας τῆς παραμονῆς τῆς Πρωτοχρονιάς θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τεμάχιον ἐκ βασιλόπιττας «τὴν πρώτην μπονκιὰν μαζί μὲ ἀσημικό», διὰ νὰ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν νέον τὸν ὁποῖον θὰ ὑπανδρευθοῦν. (Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Γ', σ. 115-16).

νόμισμα ἀσημένιο»¹. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολ. Θράκης (περιοχή Φαναρίου) ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθος συνήθεια κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους· «ἡ πιὸ ἡλικιωμένη τοῦ σπιτιοῦ ἔβαζε σὲ μπακιράκι ὅσα φλουριά εἶχε, λίγο στάρι, κριθάρι καὶ πήγαινε στὴ βρύση γυρισμένη κατὰ ἡλιοῦ τὸ γέμιζε μὲ ἀμίλητο νερὸ καὶ γύριζε· τὰ φλουριά ἔτσι βρεγμένα, τὰ χρεμοῦσε στὸ λαιμὸ τῶν κοριτσιῶν γιὰ νὰ ποδαρίσ'νε»². Εἰς τὸ χωρίον δὲ Σαραΐ περιήροχετο τὰς γειτονικὰς οἰκίας παιδί, τὸ ὁποῖον ἐκράτει «κλαδί ἀκρανιάς ποῦ εἶχε στὴν κορφὴ δεμένο ἕνα φλωρὶ μὲ κόκκινη κλωστή». Ἐκτύπα ἐλαφρῶς μὲ τὴν ἀκρανιὰν τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν κεφαλὴν, τὴν ράχιν καὶ τὴν σπονδυλικὴν στήλην, ἐνῶ ἔλεγε τὴν εὐχὴν : «Γερό κεφάλι, γερό κορμὶ καὶ τοῦ χρόνου ὄλ' γεροί»³. Εἰς τὴν Σκυῦρον ὁ ἰδιοκτήτης μύλου ἦ ἢ σύζυγός του θὰ μεταβοῦν τὴν πρώτην τοῦ ἔτους εἰς τὸν μύλον «νὰ κάνουν τὸ ποδαρικό, χύνουν τὸ νερό, σπάζουν ρόδι, ρίχνουν λεπτὰ»⁴.

Εἰς τὴν λαϊκὴν ἱατρικὴν μεταξὺ διαφόρων μαγικῶν καὶ ἄλλων δεισιδαιμόνων μέσων πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀσθενοῦς ἀπὸ τινος παθήσεως γίνεται χρῆσις καὶ νομίματος, ὡς εἰς τὰς παθήσεις, τὸ «ρίμα»⁵ καὶ τοὺς «μαλαθράκους»⁶. Ὁ πάσχων ἀπὸ «τὰ μυξίτια» θεραπεύεται, ἐὰν πρῶτον ἀλειφθῇ νόμισμα μὲ πύον τὸ ὁποῖον ἐκρέει ἐκ τῆς φλεγμονῆς, εἶτα δὲ ριφθῇ τοῦτο εἰς τρίστρατον⁷. Μὲ νόμισμα ἐπίσης «ξεματιάζεται», ἦτοι ἀπαλλάσσεται τις ἀπὸ τὴν βασκανίαν⁸ ἢ ἐξορκίζεται τὸ «καλὸ σπυρὶ» ἢ θεραπεύεται, καθ' ὃν χρόνον μεταφέρεται τὸ νόμισμα ἀπὸ τοῦ προσώπου εἰς τὴν χεῖρα⁹. Εἰς τὴν παρασκευὴν ὕδατος μὲ μαγικὴν τελετὴν ὡς θε-

¹ Βλ. *Ξ. Ἀναγνωστοποῦλον*, Λαογραφικά Ροῦμελῆς, Ἀθήναι 1955, σ. 60.

² Βλ. *Ἐλπ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Ἀνατ. Θράκ., Α', σ. 131.

³ *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 132.

⁴ Βλ. *Νίκης Πέριδικα*, ἔνθ' ἀν., σ. 161.

⁵ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1380 Α, σ. 38, 39 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λαοίθι Κρήτης 1939).

⁶ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1381 Α, σ. 108 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Λαοίθι Κρήτης 1939).

⁷ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1542, σ. 372 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1926). Σημειοῦμεν ἔτι, ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη ὑπάρχει καὶ εἰς Βαναρίαν, ἐνθα ὁ ἔχων σπυριά εἰς τὸ σῶμα ἀλείφει τρίς εἰς τὸ πύον τῶν χαλκοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον κατόπιν ρίπτει πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς τὸν δρόμον. Πιστεύεται δὲ ὅτι ὅποιος πλησιάσει τὸ νόμισμα τοῦτο παίρνει τὸ σπυρὶ (Βλ. *Hoffmann-Krayer*, Kupfer, ἐν *Handw. d. deutsch. Abergl.*, V, 1932, σ. 837).

⁸ Βλ. *Ἐλπ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Σύμμεττα Λαογραφικά, Θρακικά, τόμ. Α' (1928), σ. 410. *Μαρ. Συμμετάκη*, Ἐλευθ. Λιναρδάκη, Κρητικὰ Λαογραφικά, τόμ. Α', Ἡράκλειον 1947, σ. 92. Εἰς τινὰς τόπους, ὡς εἰς Αἰτωλίαν, χρησιμοποιεῖται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτο νόμισμα ἕκ τινος ἀποβιώσαντος.

⁹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1435, σ.25 (συλλ. Ἰ. Ράγκου, Βράχα Εὐρυτανίας 1939).

ραπεντικοῦ μέσου τοῦ ἑτέρου γίνεται χοῆσις βενέτικου φλωρίου (Εὐβοία, Κύ-
προς) ¹. Εἰς τὸν «διάλλαμαν» (ἀσθένεια νηπίου, δρασκελισμα) ρίπτεται ἐντὸς τοῦ
ὑδατος ἀσημένιο νόμισμα ² ἢ «βουτοῦν εἰς αὐτὸ τεσσαράκοντα φλωριά ³. Καὶ εἰς
δῆγμα σκύλου «ὄδες ἀλὰ (θὰ) δαγᾶσ' κανεῖναν λυσσιασμένο σκυλι ἔβανάμε πᾶ'
στὴν πληγὴ ἀσημένιο μεταλλικό, ἔδηνάμεν το καὶ γιάνισκε ἢ πληγὴ» (Κωστῆ Ἄνα-
τολ. Θράκης) ⁴.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ὡς φυλακτῆρια ἔχουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ τὰ
λεγόμενα Κωσταντινᾶτα. Πρόκειται περὶ νομισμάτων βυζαντινῶν, Κυπρια-
κῶν, δηλ. τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἐνετικῶν ⁵ μὲ ἀπεικο-
νίσεις προσώπων, ἐχόντων ὁμοιότητας πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράστασιν τῶν
Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Τὰ νομίσματα ταῦτα πιστεύει ὁ λαός, ὅτι προ-
έρχονται ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου καὶ ὅτι ἔχουν ιδιότητος ἀποδιώ-
ξεως ἐπηρείας ἐκ πονηροῦ πνεύματος, ἰδίᾳ ἀποτροπῆς βασκανίας, διὸ καὶ φέρον-
ται ταῦτα ὡς φυλακτᾶ κλπ ⁶.

Ὡς ἄλλων νομισμάτων, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, οὕτω καὶ τῶν Κωσταντινᾶτων
ἀπαντᾷ χοῆσις εἰς μαγικὰς πράξεις πρὸς ἀποτροπὴν ἐνεργείας καταδέσμου ⁷, εἰς ἴσιν
ἐκ νοσημάτων, ὡς ὁ ἕτερος, ἢ ἐπιληψία, τὸ γύρισμα τοῦ ὀμφαλοῦ ⁸· ἐπίσης ὡς
περιάπτων πρὸς προστασίαν τῶν φερόντων ἀπὸ βλήματα πυροβόλου ὄπλου, τα-
χεῖαν ζύμωσιν τοῦ φυράματος, τῶν ἀλεύρων ⁹ καὶ τῆς γιαούρτης, φύλαξιν ἀπὸ

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1612, σ. 14 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Γαλτσάδες Εὐβοίας 1949). Βλ.
καὶ Ν. Κυριαζῆ, Δεισιδαμονίαι καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. Δ' (1926), σ. 86.

² Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1480, σ. 188-190 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, ἐκ προσφύγων Λιβησίου
Μάκρης 1943). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν παρατηρεῖται κατὰ τὴν βύθισιν τοῦ νομίσματος μὲ ποῖαν
πλευρὰν ἔχει τοῦτο βυθισθῆ, ἐκ τούτου δὲ γίνεται πρόγνωσις, ἐάν ὁ ἄρρωστος θὰ θεραπευθῆ
ταχέως ἢ ὄχι (Βλ. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 916, σ. 213 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου 1928).

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1480, σ. 191 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, ἐκ προσφύγων Λιβησίου Μά-
κρης 1943).

⁴ Βλ. Δ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Κωστῆ Ἄνατολ. Θράκης, Ἄρχ. Θρακ. Θησ., τόμ.
ΣΤ' (1939-40), σ. 243.

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην εἰς Λαογρ., τόμ. 5 (1915-16), σ. 662.

⁶ Ἐνθ' ἀν., σ. 662-664 καὶ Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, 6, σ. 262-63. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 682, σ.
203 (συλλ. Μ. Δένδια, Παξοὶ 1915). Ἐδαγγ. Κ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρή-
της, Ἀθήνα 1949, σ. 80.

⁷ Λ. Α., χειρ., 332, σ. 232 (συλλ. Κ. Νεστορίδου, Γύθειον 1895).

⁸ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τόμ. 6, σ. 262. Ν. Γ. Πολίτην, ἔνθ' ἀν., σ. 663. ἐφημ. «Ἑλ-
ληνικὸν Μέλλον», φύλλ. τῆς 28 Μαΐου 1937. περ. «Μπουκέτο», ἀρ. 310, 1930, σ. 249.

⁹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀν., σ. 263. Ἐδαγγ. Φραγκάκι, ἔνθ' ἀν., σ. 80 Λ. Α., χειρ.,
ἀρ. 230, σ. 144 (συλλ. Σ. Μανασεῖδου, Αἴνος 1884). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 348, σ. 30 (συλλ.
Φ. Φιλιππίδου, Πάνορμος-Κύζικος Μ. Ἀσίας 1917). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1446 Γ', σ. 75 (συλλ.
Δ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940).

βασκανίαν (μάτι) ἰδίᾳ τῆς ἐγκύου καὶ διὰ τὴν γεννήσῃ εὐκόλως¹ καὶ ἄλλα².

Ὁ Φαίδων Κουκουλές, εἰδικώτερον ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν προέλευσιν καὶ τὴν σημασίαν τῶν Κωσταντινάτων, παρατηρεῖ, ὅτι καίτοι αἱ δοξασίαι γενικῶς τοῦ λαοῦ περὶ τούτων μαρτυροῦνται εἰς κείμενα ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰ., ἐν τούτοις ἡ χρῆσις των ὡς φυλακτηρίων εἶναι πολὺ παλαιότερα, ἤτοι ἐκ τῶν μέσων Βυζαντινῶν χρόνων καὶ κατόπιν³. Παλαιότερον, ἤτοι κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον, ἐφέροντο ὡς περιάπτα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν νομίσματα μὲ παράστασιν ἐπ' αὐτῶν τῆς κεφαλῆς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου⁴. Περὶ τοῦ ἔθους τούτου μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «τί ἄν τις εἴποι περὶ τῶν ἐπρωδαῖς καὶ περιάπτοις κερημένων, καὶ νομίσματα χαλκᾶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοσ ταις κεφαλαῖς καὶ τοῖς ποσὶ περιδεδυμένων»⁵.

Ἡ χρῆσις αὕτη παλαιῶν νομισμάτων, ὡς τῶν Κωσταντινάτων καὶ τῶν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, πρὸς δὲ καὶ νεωτέρων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ὡς περιάπτων μὲ σημασίαν αὐτῶν ὡς μέσων ἀλεξικάκων, ὡς καὶ μὲ δύναμιν ἐπιτευξεῶσ τινος κ.ἄ. παρετήρησεν ἤδη ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁶, ὅτι ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς, ὡς ἡ περὶ τῶν Κωσταντινάτων εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Γ'. ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ

Ὁ δακτύλιος, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ οὐσιῶδες συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ γάμου, ἐφ' ὅσον πρὸς πίστωσιν διὰ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς συμφωνίας διὰ τὴν ἔνωσιν τοῦ ζεύγους γίνεται ἀνταλλαγὴ πρῶτον ἀρραβωνικῶν δακτυλίων⁷, εἶτα δὲ χρῆσις τούτων καὶ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου, ἀποτελοῦντος ἕκτοτε τοῦ δακτυλίου, φερομένου ἐπὶ δακτύλου τῆς χειρός, διακριτικοῦ γνωρίσματος τοῦ ἐγγάμου.

Ἐκ τῆς εἰδικῆς σημασίας ταύτης τοῦ δακτυλίου εἰς τὸν γάμον ἦτο εὐχερῆς ἡ ἐπέκτασις τῆς χρήσεώς του καὶ εἰς ἐθιμικὰς κατὰ τὸν ὅλον ἑορτασμόν του ἔνερο-

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἄν., σ. 662

² Ἐνθ' ἄν., σ. 662-64.

³ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., σ. 263 κ. ἐξ.

⁴ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τόμ. Γ', σ. 68.

⁵ Βλ. *Migne, P. G.*, 49, 240. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικαὶ ἐνδειξεις ἐν τῷ [Α'] καὶ Β' κατηγορικῷ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 11-12. Πρβλ. ἔτι Γ. Κ. Σπυριδάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοδῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Γέρας Ἀ. Κεραμοπούλλου 1953, σ. 415. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, Α' σ. 257.

⁶ Βλ. εἰς Λαογρ., τόμ. 5, σ. 664.

⁷ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β', σ. 224 κ. ἐξ.

γείας. Οὕτω εἷς τινας τόπους, ὅταν ἐτοιμάζεται ἡ ζύμη πρὸς παρασκευὴν τῶν ἄρτων τοῦ γάμου, τίθεται ἐντὸς αὐτῆς δακτύλιος, διὰ νὰ ἀσημωθῇ ἡ ζύμη¹, ἀκολουθῶς δὲ ἡ νύμφη προσπαθεῖ νὰ ἴδῃ διὰ μέσου τοῦ κρίκου τοῦ δακτυλίου τὸν γαμβρὸν καθ' ἣν στιγμὴν ἡ γαμήλιος πομπὴ προσέρχεται διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς πρὸς στέψιν². Ἀκολουθῶς, καθ' ἔθιμον εἰς Μεσοποταμίαν Καστορίας, ὅταν ἡ νύμφη μετὰ τὴν στεφάνωσιν ἔρχεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ πενθερὰ τὴν ὑποδέχεται πρὸ τῆς εἰσόδου καὶ τῆς ρίπτει ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ στήθους δακτύλιον, ὃ ὁποῖος πρέπει νὰ διαπεράσῃ κάτω καὶ πέσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει τρίς, εἶτα δὲ τῆς φορεῖ τὸν δακτύλιον εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα³.

Τοῦ δακτυλίου ἀπαντιᾶ κατόπιν χρῆσις εἰς μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας συνηθείας, μαντικὰς καὶ ἄλλας. Οὕτω πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συμβῇ εἰς λεχωίδας, ἐὰν τυχὸν αὐταὶ συναντηθοῦν καθ' ὁδὸν ἢ ἀλλαχοῦ, ἀνταλλάσσουν τοὺς δακτυλίους τῶν μέχρι τοῦ καθαρμοῦ αὐτῶν, δηλ. τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ (Ἀμπελόκηποι Καστορίας)⁴.

Δακτύλιον ἐπίσης δέον νὰ φέρῃ ἡ μήτηρ εἰς περιστάσιν καθ' ἣν ἠθέλην ἐκφέρει κατὰ τινος κατάραν, ἵνα μὴ προκληθῇ τι κακὸν εἰς τὸ καταρῶμενον πρόσωπον (Γύθειον, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας)⁵.

Μὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην, δηλ. τῆς προφυλάξεως ἀπὸ κακῆς ἐπιηρείας, γίνεται εἶτα χρῆσις τοῦ δακτυλίου ὡς φυλακτοῦ. Ἡ μαῖα κρεμᾶ εἰς τὸ βρέφος, ἅμα τῇ γεννήσει του, «χρυσὸ δακτυλίδι» πρὸς προφύλαξιν του ἀπὸ βασκανίαν⁶, εἰς δὲ τὴν λεχῶ ἀναρτᾶ τοῦτο εἰς τὰ μαλλιά της πρὸς φύλαξιν αὐτῆς μέχρι τοῦ καθαρμοῦ της ἀπὸ ἐπιηρείας δαιμονικῶν ὄντων (πρόσφυγες ἐκ Στενημάχου Ἀνατολ. Ρουμελίας,

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1100Ζ, σ. 83 (συλλ. Μ. Ἰωαννίδου, Κωσταράζι 1937). Ἰ. Ζήρα, Τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου στὸ Μπλάτσι, Μακεδ. Ἡμερ., ἔτ. 1939, σ. 171. Ἑλληνικῆς Σαραντιῆ-Σταμούλη, Προλήψεις Θράκης, Λαογρ., τόμ. 14 (1952), σ. 191, ἀρ. 417.

² Βλ. Στ. Σπανοῦ-Αναγνωστοπούλου, Ὁ γάμος ἐν Ἀργεῖ Ὀρεστικῶ, Μακεδονικά, τόμ. 3 (1953-55), σ. 331.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2459, σ. 80 (συλλ. Παρθ. Κωνσταντινίδου 1962).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 16 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 332, σ. 290, 270 (συλλ. Κ. Νεστορίδου 1921). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1479Γ, σ. 59 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου 1942).

⁶ Τοῦ δακτυλίου ὡς ἀντιβασκανίου γίνεται ἔτι χρῆσις καὶ διὰ τὰ ζῶα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἀναρτᾶται ἐκ τοῦ λαίμου μετ' ἄλλων ἀντικειμένων ὡς φυλακτῶν, (Βλ. εἰς Θρακ., τόμ. Α (1928), σ. 453). Σιδηροῦς κρίκος τιθέμενος πέριξ τοῦ λαίμου τοῦ χοίρου, ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς προφυλάξεως τοῦ ζῴου ἐκ τῆς λοιμώδους νόσου τοῦ χοιρολαίμου. (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 126 54, 37. συλλ. Ἐ. Μυρογιάννη 1919).

ἐξ Ἐνατολ. Θράκης (Ἰλδιρίμ Ἀδριανουπόλεως), ἀπὸ Φανάρι καὶ Καστανιές Σηλυβρίας, πρὸς δὲ ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας (Ἀμπελόκηποι) ¹.

Παραλλήλως πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ δακτύλιου ὡς μέσου ἀποτρεπτικοῦ κακῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τὸν φέροντα, ἀπαντᾷ χρῆσις αὐτοῦ καὶ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐξ ἀσθενειῶν ². Οὕτως εἰς ἐπιφθὰς πρὸς θεραπείαν διαφόρων νοσημάτων, ὡς τὸ ρίμα (= ἐπιπεφυκίτις φλυκταινώδης) (Ἰεράπετρα Κρήτης) ³ καὶ ἡ βασκανία (Περβόλια Ἰνναχωρίου Κισιάμου Κρήτης) ⁴, ἡ ἐξορκίζουσα, μεταξὺ ἄλλων ἐνεργειῶν, φέρει καὶ δακτύλιον μὲ τὸν ὁποῖον σταυρῶνει τὸν πάσχοντα ἢ θέτει τὸν δακτύλιον ἐντὸς ποτηρίου, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀμεταχείριστον νερό, ἀκολούθως δέ, ἐνῶ λέγει τὴν ἐπιφθῆν, σταυρῶνει μὲ τὸ δακτυλίδι τὸν ἀσθενῆ (Αἰτωλία) ⁵. Χρυσοῦς δακτύλιος ἀναφέρεται ὁμοίως εἰς παθήσεις, ὡς ὁ ἴκτερος (Ἁγερσανὶ Νάξου) ⁶, ὁ «πάπος» (Κύπρος) ⁷, τὸ δῆγμα σκορπίου (Μανιάκι) ⁸ κ.ἄ.

Τέλος δακτύλιος ἢ κρίκος (χαλκᾶς) σιδηροῦς, ἀργυροῦς ἢ χαλκοῦς, φερόμενος εἰς τὸν τράχηλον ἢ τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ἀποτελεῖ σύμβολον σκλαβώματος, ἤτοι ἀφιερώσεώς τινος ὡς δούλου εἰς ἄγιον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχει γίνεαι ἐπίκλησις διὰ τὴν θεραπείαν ἀσθενοῦς ⁹. Περαιτέρω ἀπαντᾷ ὁ δακτύλιος εἰς μαντικὰς ἐνεργείας, ὡς

¹ Βλ. Στ. Κυριακίδην εἰς Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 470,4. Πέτρο. Σ. Σπανδοῦδη, Μελένικος, ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀζορίτης, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 113. Ἄστ. Ζήκων, Δεισιδαιμονίες Ἰλδιρίμ Ἀδριανουπόλεως, Θρακικά, τόμ. Α' (1928), σ. 453. Ἐλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἐνατ. Θράκ., Α', σ. 61. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 14 (σὺλλ. Ὀλυμπίου Χάσου, Ἀμπελόκηποι Καστορίας 1962). Ὁ δακτύλιος πρὸς φύλαξιν ἀπὸ τῆς βασκανίας δύναται νὰ προέρχεται καὶ ἐξ ἀποβιώσαντος, ὡς συνηθίζεται εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ντερβιντισάνης Ἀργυροκάστρου (βλ. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1665B, σ. 19 (σὺλλ. Δ. Οἰκονομίδου 1951). Εἰς Μανιάκι πιστεύεται ὅτι «ἅμα βάλῃς ἐνοῦ πεθαμένου καὶ τοῦ φορέσης δακτυλίδι καὶ τὸ βγάλῃς στερνά καὶ τὸ σούρνης ἐπάνω σου, δὲ γλέπεις ποτὲ κακό». (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1474, σ. 345, σὺλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι 1938).

² Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ δακτύλιου καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς βλ. Olbrich, Metalle, Erze. Handw. d. deutsch. Abergl., VI, 1934/1935, σ. 208 καὶ Hünnerkopf, Eisen, αὐτόθι, II, 1929/1930, σ. 723.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1381B, σ. 168 (σὺλλ. Μαρίας Λιουδάκη 1939).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1161Δ, σ. 111 (σὺλλ. Μαρίας Λιουδάκη 1935).

⁵ Βλ. Δ. Λουκοπούλου, Συναγωγὴ ἐπιφθῶν καὶ καταδέσμων, Λαογρ. τόμ. 4 (1913), σ. 37.

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2303, σ. 351-52 (σὺλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, 1959). Τοῦ αὐτοῦ, Ναξιακαὶ ἐπιφθαί, Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 182.

⁷ Βλ. Γρηγ. Μαχαιριώτη, Κυπριακαὶ ἐπιφθαί, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 206-207.

⁸ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1474, σ. 37 (σὺλλ. Μ. Τσάκωνα 1938).

⁹ Βλ. Σιλβ. Κυριακίδου, Λατρεία. Τὸ σκλάβωμα, Λαογρ., τόμ. 13 (1951), σ. 352-353, 354 καὶ 359-360 (ἐνταῦθα καὶ βιβλιογραφία).

κατά τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως. Αἱ νεάνιδες τότε ἐκθέτουν πρῶτον εἰς τὴν σελήνην χρυσοῦν δακτύλιον, εἶτα δὲ τὸν τοποθετοῦν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, πιστεύουσαι, ὅτι δύνανται γὰρ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν μέλλοντα σύζυγον «ὅποιον δοῦν στὸν ὕπνον των, αὐτὸν θὰ ὑπαντρευτοῦν» (Προυνσοδὸς Εὐρυτανίας)¹.

Ἡ σημασία αὕτη τοῦ δακτυλίου εἰς μαγικὰς καὶ ἄλλας δεισιδαίμονας συνηθείας πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κακοῦ ἢ καὶ ἀπαλλαγὴν ἐκ τούτου μαρτυρεῖται ὑπάρχουσα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Παλαιότερα, ὅσον γνωρίζω, μαρτυρία εἶναι ἡ παρ' Ἀριστοφάνει (Πλοῦτος, 883-84). «Οὐδὲν προτιμῶ σου. φορῶ γὰρ πριάμενος τὸν δακτύλιον τονδὶ παρ' Εὐδάμου δραχμῆς»², εἶτα δὲ ἡ τοῦ Λουκιανοῦ (Φιλοψ, 17) «καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἰαρατόμην πρὸς αὐτὰ, νῦν δὲ ὑπὸ τοῦ ἔθους οὐδὲν τι παράλογον ὄραν μοι δοκῶ, καὶ νῦν μάλιστα ἐξ οὗ μοι τὸν δακτύλιον ὁ Ἄραρ ἔδωκε σιδήρου τοῦ ἐκ τῶν σταυρῶν πεποιημένον».

Εἰς τοὺς μαγικοὺς κατόπιν παπύρους ἀναφέρεται ἡ χρῆσις τοῦ δακτυλίου (χρυσοῦ, ἀργυροῦ, σιδηροῦ)³, ὡς φυλακτηρίου⁴, εἰς ἐνεργείας διὰ τὴν θεραπείαν δαιμονοπλήκτων⁵, εἰς πλήρωσιν πάσης ἐπιθυμίας⁶, εἰς μαγικὴν ἔτι ἐνεργεῖαν, ἵνα τὸ πρόσωπον περὶ τοῦ ὁποίου τις ἐνδιαφέρεται παραμείνῃ ἄγρυπνον κατὰ τὴν νύκτα ἔχον τὴν σκέψιν πρὸς αὐτὸν⁷ κ.ἄ. Εἰς μαγικὰ ἔπειτα κείμενα μεταγενεστέρων χρόνων λέγεται, ὅτι τὸ στοιχείο, ὡς φύλαξ θησαυροῦ, καθίσταται ἀκίνδυνον, ἐάν τις φέρῃ μολύβδινον δακτύλιον⁸. Περαιτέρω ἀναφέρεται, ὅτι μὲ χρυσοῦν δακτύλιον ἐπιτυγχάνεται φιλτροκατάδεσμος⁹, μὲ ἀργυροῦν δέ, ἐπίσης μὲ χρῆσιν βελόνης καὶ μαυρομάνικου μαχαιριοῦ, λύσις καταδέσμου¹. Ὁ ἀργυροῦς τέ-

¹ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 157 (συλλ. Μπιμπίκου 1940).

² Τὸν Εὐδάμον τοῦτον ἀναφέρει καὶ ὁ Θεόφραστος, Περὶ φυτῶν ἱστορ. 9, 18.

³ Ἡ τοιαύτη χρῆσις δακτυλίων, κατεσκευασμένων ἐκ τῶν μετάλλων τούτων, προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν χρήσει δακτύλιοι μὲ τὰ μέταλλα ταῦτα. Βλ. Ν.Γ. Πολίτου, Περὶ τοῦ δακτυλίου καὶ τῆς σημασίας του, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ., Β', 1921, σ. 228, Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1908Α, σ. 15 (συλλ. Δ. Οἰκονομίδου, Κόνιτσα 1953).

⁴ Βλ. Κ. Preisendanz, PGM, I, σ. 158.

⁵ Αὐτόθι, II, σ. 76-77.

⁶ Αὐτόθι, II, σ. 71-72 «Δακτυλίδιον πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν καὶ ἐπιτυχίαν... φέρει ὁπόταν ἢ σοι χρεία, ἀγνός ὢν καὶ ἐπιτεύξῃ πάντων». Βλ. καὶ εἰς σελ. 29.

⁷ Βλ. ἐνθ' ἄν, I, σ. 166.

⁸ Βλ. Α. Delatte, AA., σ. 40.

⁹ Βλ. Α. Delatte, ἐνθ' ἄν., σ. 466 «...ποιήσης δακτύλιον χρυσοῦν... καὶ φέρει καὶ ἔστι χρήσιμος πρὸς ἀγωγήν γυναικῶν».

Περὶ τῆς χρήσεως τῶν δακτυλίων γενικῶς πρὸς προσέλκυσιν ἔρωτος καὶ δὴ τῶν κατεσκευασμένων ἐκ μολύβδου καὶ τῶν ρωμαϊκῶν διπλῶν δακτυλίων βλ. εἰς τὸ βιβλίον τοῦ L. Schmidt, Heiliges Blei, Wien 1958, σ. 55.

λος δακτύλιος συνιστάται προσέτι νὰ φέρεται ὑπὸ προσερχομένου εἰς δικαστήριον² κ. ἄ.

Δ'. ΠΕΤΑΛΟΝ

Τοῦ πετάλου ἀπαντᾷ εὐρεῖα χρήσις ὡς προφυλακτικοῦ μέσου ἀπὸ τῆς βασκανίας (κακοῦ ματιοῦ, ἑφταρμού κ.ἄ.)³. Πρὸς τοῦτο εἰς οἰκίας τὸ πρῶτον κατοικουμένης κρεμάται τοῦτο «γὰ τὸ γοῦρι» (Πόντος)⁴ ἢ κερφώνεται ἐπὶ τῆς θύρας, ὑπεράνω ἢ ὀπισθεν αὐτῆς, ἐπίσης εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ στάβλου⁵. Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην ὡς ἀντιβασκανίου τίθεται ἔτι τοῦτο ὑπὸ τῆς μαιᾶς καὶ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον βρέφους⁶ καὶ εἰς τὴν ὄσφυν τῆς λεχοῦς⁷. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ ζώων «γὰ νὰ μὴν τὰ ματιάζουν τσαὶ γὰ νὰ ἴναι γερά»⁷· εἶτα ὡς φυλακτήριο ἀπὸ συκοφαντικᾶς ἐνεργείας⁸ ἢ ἀπὸ ἐπηρείας δαιμονικῶν ὄντων, τιθέμενον οὕτω ἐπὶ τῆς θύρας πρὸς προστασίαν τοῦ οἴκου⁹. Τέλος δὲ καὶ πρὸς διάσωσιν τῆς παραγωγῆς ἀγροῦ, ἥτις φέρεται πρὸς πλήρη καταστροφὴν, ἐάν τις, ἐσπαρμένον αὐτοῦ διὰ δημοτριακῶν, ἔλθῃ γυμνὸς καὶ ἀποκόψῃ στάχυν. Τὸ κακὸν τοῦτο ἀπομακρύνεται, ἐάν κατὰ τὴν

¹ Βλ. *A. Delatte*, ἐνθ' ἄν., σ. 552.

² Βλ. *A. Delatte*, *Codices Athenienses*, X, Bruxelles 1924, σ. 111, «Εἰς δὲ τὴν κρίσιν δεξιὰ στάσου. δακτυλίδι ἀργυροῦν ἄς φορῆ γίνεται ἀνὴρ γοργός, καθάριος, εὐτυχος, ταχύς, εἰς τὸ πωλῆσαι καὶ ἀγοράσαι, ἐρωτικός, ἐπίορκος».

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 211 καὶ 298 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 127 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Καλαμωτὴ Χίου 1962). *N. Κυριαζῆ*, Δεισιδαιμονία καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. 4 (1926), σ. 53.

⁴ Βλ. *Ε. Ἀκογλου*, Λαογραφικὰ Κοιτώρων, Ἀθήνα 1939, σ. 314.

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 118 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962).

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 194 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς 1963).

⁷ Βλ. *Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, Ἀνατ. Θράκ., Α', σ. 60 «μισὸ πέταλο βοδιοῦ μὲ κλωστή τοῦ μιταριοῦ ἢ κασιβέλιχο κερφί».

Βλ. *Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ*, ἐνθ' ἄν' σ. 195. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 332 καὶ 302 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2745, σ. 194 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψὸς 1963). Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1568, σ. 243 (συλλ. Χ. Παπαχριστοδοῦλου, Ρόδος 1932).

⁸ Βλ. *N. Χαλιορῆ*, Ὑδρεῖκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 172

⁹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2437, σ. 127 (συλλ. "Α. Παπαμιχαήλ, Καλαμωτὴ Χίου 1962). Ἐν Σιλεσίᾳ ἀπαντᾷ ἐπίσης ἡ πίστις, ὅτι προφυλάσσεται τις ἀπὸ τὸ κακὸν πνεῦμα (φαντάσματα) (*Druckgeist*), ἐάν κερφώσῃ εἰς τὴν θύραν ἓν πέταλον' (βλ. *Hünnerkopf*, Eisen, Hadw. d. deutsch. Abergl., II, 1929/1930, στ. 719. Γενικώτερον πιστεύεται ὅτι ὁ σίδηρος καὶ ὁ χάλυψ ἔχουν ἰδιαιτέρως μαγικὴν δύναμιν ὑπὸ τὴν μορφήν πετάλων, δακτυλίων καὶ κλειδῶν (Βλ. ἐνθ' ἄν., στ. 722).

έορτην τοῦ Γενεσίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ (24 Ἰουνίου) ἐγκατα-
σπείρη τις ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ πέταλα ¹.

Εἰς τὴν λαϊκὴν ἰατρικὴν, ὡς εἰς τὴν γητειὰν διὰ τὴν θεραπείαν παθήσεως
τοῦ σπληνός, χρησιμοποιεῖται ἔτι πέταλον πεπυρωμένον ².

Ἐντιστοιχῶς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ πετάλου, ὡς ἀπελαστικοῦ κακοῦ, ἀπαντᾷ
τοῦτο καὶ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ φορέως εὐτυχίας (Κύπρος) ³, ἰδίᾳ, ἐὰν εὑρεθῇ
τοῦτο καθ' ὁδὸν τυχαίως, ὅτε φέρεται καὶ κρεμᾶται «στὴν κάμαρα γιὰ ὀγού-
ρι» (Θράκη) ⁴. Ὑπὸ δὲ τῶν ἀπερχομένων εἰς ξένον τόπον ἐτίθειτο εἰς τὸ θυλάκιον
τῶν χρημάτων ὡς τυχερὸ (χαϊρίλιτικο) (Ἑπειρος) ⁵.

Ἡ παράδοσις αὕτη περὶ τοῦ πετάλου εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ προέρχεται πι-
θανῶς ἐκ τῶν χρόνων τῆς ὑστερας ἀρχαιότητος. Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους ἀπαν-
τοῦν μαρτυραὶ περὶ χρήσεως πετάλου (χρυσοῦ, ἀργυροῦ, μολυβδίνου, σιδηροῦ, κασ-
σιτερίνου) εἰς φυλακτῆρια ἀπὸ δαίμονας καὶ φαντάσματα ⁶ καὶ εἰς μαγικὰς πράξεις
ἀποδιώξεως αὐτῶν ⁷, εἰς φιλτροκαταδέσμους ⁸, εἰς πλήρωσιν ἔτι ἄλλων ἐπιθυ-

¹ Βλ. Δ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Κωστή Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θρ. Θησ., τόμ. 6 (1939-40), σ. 239. Γενικώτερον ἢ χρῆσις τοῦ πετάλου ὡς φυλακτηρίου σπιτιῶν, καταστημάτων αὐτοκινήτων καὶ ἄλλων ἀπὸ κακῆς ἐπιρροῆς ἢ ἄλλου κακοῦ ἀπαντᾷ διαδεδομένη καὶ εἰς ἄλλους λαούς. (Βλ. Ger. Carnat, Das Hufeisen in seiner Bedeutung für Kultur und Zivilisation (1953), σ. 23).

² Α. Α., χειρ., ἀρ. 2295, σ. 157 (Ἑμμ. Σαρέλλη, Πλαγιά Λέσβου 1959). Ἐν Γερμανίᾳ πρὸς θεραπείαν πόνων τοῦ στομάχου χύνουν μύτρα ὁμοίως ἐπὶ πυρακτωμένου πετάλου καὶ εἶτα πίνουν αὐτήν (βλ. Ger. Garnat, ἔνθ' ἀν., σ. 24. Εἰς τὰ Ἱππιατρικὰ ἀναφέρεται ἡδη τὸ πέταλον εἰς θεραπευτικὰς ἐνεργείας, ὡς διὰ τὴν ποδάγραν. (Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ., 6, σ. 170).

³ Βλ. Ν. Κοριαζῆ, Δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις, Κυπρ. Χρον., τόμ. 4 (1926), σ. 53.

⁴ Βλ. Ἑλλ. Σταμούλη-Σαραντῆ, Προλήψεις Θράκης, Λαογρ., τόμ. 14 (1952), σ. 178 ἀρ. 335. Ἡ δοξασία ἀπαντᾷ ὁμοίως καὶ παρὰ Γερμανοὺς (βλ. Ger. Carnat, ἔνθ' ἀν., σ. 24).

⁵ Α. Α., χειρ., ἀρ. 51, σ. 91 ἀρ. 23. Ἀθ. Μπούτουρα, Προλήψεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 28.

⁶ Βλ. Κ. Preisendanz, PGM II, σ. 26 «φυλακτῆριον σωματοφύλαξ πρὸς δαίμονας, πρὸς φαντάσματα, πρὸς πᾶσαν νόσον καὶ πάθος ἐπιγραφόμενον ἐπὶ χρυσοῦ πετάλου, ἢ ἀργυροῦ ἢ κασσιτερίνου...».

⁷ Βλ. Κ. Preisendanz, ἔνθ' ἀν., I σ. 190-192 εἰς «μολυβοῦν πέταλον καὶ σιδηροῦν κρίζον.. καταδεθῆτω αὐτοῦ ἡ φρόνησις ἐπὶ τῷ μὴ ποιῆσαι τὸ δεῖνα πρᾶγμα.

⁸ Βλ. Κ. Preisendanz, ἔνθ' ἀν., I, σ. 128 «ἐπίστρεψον τὴν ψυχὴν τῆς δεῖνας εἰς ἐμὲ τὸν δεῖνα... εἰς δὲ πέταλον χρυσοῦν τὸ ξίφος τοῦτο γράφε' εἰς Θουριγὴν ...καὶ δὸς τὸ πέταλον καταπιεῖν πέρδικι». Βλ. αὐτόθι, II, σ. 22 «Ἐρωσ... φυλακτῆριον τούτου γράφον τὰ ὀνόματα ταῦτα εἰς πέταλον κασσιτερίνον... καὶ φέρει περὶ τὸν τράχηλον...».

μιῶν¹ καὶ εἰς μαντικὰς ἐνεργείας². Εἰς τοὺς κατόπιν βυζαντινοὺς χρόνους ἡ χοῆσις τοῦ πετάλου συνεχίσθη, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου³, πρὸς δὲ εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος⁴, εἰς τὴν παρασκευὴν φίλτροκαταδέσμων, πρὸς δὲ καὶ καταδέσμων ἐπὶ βλάβῃ τινός⁵, εἶτα δὲ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνους⁶ μέχρι τῆς σήμερον, ὡς ἐκτίθεται ἀνωτέρω.

Ε΄ ΚΛΕΙΘΡΟΝ - ΚΛΕΙΔΙ

Τοῦ κλειθροῦ γίνεται χοῆσις κατὰ τὸν γάμον πρὸς προστασίαν τοῦ ζεύγους ἐκ μαγικῶν κατ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν. Οὕτω κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ γαμηλίου ἐορτασμοῦ μεταξὺ ἄλλων, ἡ μὲν νύμφη φέρει ἐπ' αὐτῆς «ταῖ ἕνα κλειδαὶ μὲ κλειδαριά», (Πυργὶ Χίου, Πολύλοφος Εὐβοίας)⁷, ὁ δὲ γαμβρὸς «κλειδωνιὰ κλειδωμένη» (Ἥπειρος, Ζιάκυνθος, Λήμνος, Λέσβος)⁸, τὴν ὁποίαν ἀνοίγει (ξεκλειδώνει), ὅταν τὸ πρῶτον κατακλιθῆ μετὰ τῆς νύμφης. (Πόντος)⁹. Προηγουμένως κατὰ τὴν ὥραν τῆς στέψεως εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἱερεὺς λέγει «στέφεται ὁ δοῦλος

¹ Βλ. *Κ. Preisendanz*, PGM., II, σ. 126 «Τέλεσόν μοι τὸ δεῖνα πρᾶγμα ταχύ... γράφεται δὲ ἐν τῷ χρυσοῦ πετάλω» βλ. καὶ σ. 10 (πρὸς φιλιάν) καὶ σελ. 19, 53.

² Βλ. *Κ. Preisendanz*, ἐνθ' ἄν., II, σ. 33.

³ Βλ. Ἰωάν. Χρυσοστόμου, Περὶ γυναικῶν καὶ κάλλους λόγος 14. *Migne*, P.G., 63, στ. 657. Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κουκουλέ*, MNK., 8, σ. 304 (=BBΠ, 6, σ. 168).

⁴ Βλ. Ἰερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος, (*Α. Παπαδοπούλου - Κεραμῆς*, Ἀνάλ. Ἱεροσ. Σταχυολ., ἐν Πετροπόλει 1899, σ. 98-99, κεφ. 21), Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, MNK., 9, σ. 503.

⁵ Βλ. *Θεοφ. Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 277 καὶ *Φ. Κουκουλέ*, BBΠ., 6, σ. 170. Βλ. Συμμεῶν Λογοθέτου τοῦ Μεταφραστοῦ, τοῦ Ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου, ἡγουμένου ἐν ἐρήμῳ τῆς Ἁγίας πόλεως. βίος καὶ πολιτεία, *Migne*, P.G., 114, στ. 724-25 καὶ *Φ. Κουκουλέ*, MNK., 8, σ. 305 (=BBΠ, 6, σ. 170).

⁶ Εἰς κείμενον ἐκ τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρεται τὸ πέταλον εἰς παρασκευὴν ἀντισυλληπτικοῦ γυναικῶς (βλ. *Α. Delatte*, AA, I, σ. 447 «.....γράφεται δὲ ἐν ἀργυρῷ ἢ χρυσοῦ πετάλω καὶ δίδεται γυναικὶ φορεῖν καὶ οὐ συλλαμβάνει».

⁷ *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 2457, σ. 119 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ 1962). *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 2745, σ. 221 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ 1963).

⁸ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, MNK., 9, σ. 464. *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 36, σ. 309, 3 (συλλ. Δ. Σάρρου 1893). *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 1160B, σ. 90 καὶ 91 (συλλ. Γ. Μέγα 1938). *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 1446Γ, σ. 76, 135 (συλλ. Δ. Λουκάτου 1940). *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 1432, σ. 80 (συλλ. Μ. Λιουδάκη 1940). *Α. Α.*, χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 221 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυτιίου 1940).

⁹ Βλ. Ἄριστ. Γ. Νεοφύτου, Περὶ τῶν ἐν Κερασούντι δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, *Φ.Σ.Κ.Π.*, τόμ. 22, σ. 151. Βλ. καὶ παρὰ *Φ. Κουκουλέ*, MNK., 9, σ. 465.

τοῦ Θεοῦ», ξεκλειδώνεται τὸ κιβώτιον τὸ περιέχον τὴν προῖκα τῆς νύμφης ("Ἡπειρος)¹. Ἄλλαχού κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐναρξέως τῆς ἱερολογίας ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ταύτης κλείουν αἱ πενθεραὶ ἢ αἱ μελλόνυμφοι διὰ κλειδίου τὸ σურτάρι ἢ πᾶν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον κλειδώνεται καὶ ἀνοίγουν τοῦτο μετὰ τὴν τέλεισιν τοῦ μυστηρίου (Ζάκυνθος)². Εἷς τινὰς τόπους, ὡς εἰς Κύθνον, ἀναβιβάζονται οἱ μελλόνυμφοι ὑπὸ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ἐπάνω εἰς κασέλλαν. Αὕτη κλείεται κατόπιν μὲ κλεῖθρον καὶ ἀνοίγεται μετὰ τὴν στέψιν³. Εἰς τὴν Σπάρτην πρόσωπον συγγενικὸν ἢ φιλικὸν πρὸς τοὺς νυμφευομένους, διαρκούσης τῆς στέψεως, ἀνοίγει καὶ κλείει τὸ κλεῖθρον τῆς θύρας⁴.

Ὁ προτιθέμενος νὰ προσενηύσῃ κακὸν εἰς τὸ νέον ζεῦγος φέρει εἰς χεῖρας κλεῖθρον κατὰ τὴν στεφάνωσιν, τὸ ὁποῖον κλείει ἐπιλέγων «δένω καὶ κομποδένω» ("Ἡπειρος)⁵ ἢ «κλειδώνω τὸν δεῖνα καὶ τὴ δεῖνα»⁶, ἢ «δένω τὴ νύμφη καὶ τὸ γαμβρὸν» (Κεφαλληνία)⁷. Ἄλλαχού, ὡς ἐν Σκύρῳ, καθ' ἣν στιγμήν ὁ ἱερεὺς ἀναφωνεῖ: «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς» κλείεται τὸ κλεῖθρον, τὸ ὁποῖον κατόπιν θάπτεται ἢ ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν⁸. Πρὸς πρόκλησιν ὁμοίως κακοῦ τίθεται ὑπὸ τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων τὸ κλεῖθρον καὶ τὸ κλειδί εἰς τὰς δύο παραστάδας τῆς θύρας τοῦ ναοῦ, εἶτα δὲ μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν μελλονύμφων κλειδώνεται τὸ κλεῖθρον καὶ ρίπτεται τὸ κλειδί εἰς τὴν θάλασσαν⁹. Εἰς περιπτώσεις συχνῶν θανάτων εἷς τινὰ τρόπον, πρὸς ἀναστολὴν τοῦ κακοῦ κατατίθεται εἰς τὸν τάφον τοῦ τελευταίου ἀποθανόντος κλεῖθρον κεκλεισμένον «διὰ νὰ κλειδώσῃ ὁ Ἄδης» (Κάρπα-

¹ Βλ. Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἡπείρου, Λαογρ., τόμ. 5 (1915), σ. 43. Τοῦ αὐτοῦ, Προλήψεις καὶ Δεισιδαίμονες συνήθειαι ἐν Πατίγκῳ τοῦ Ζαγορίου, Λαογρ., τόμ. 8 (1921-25), σ. 218· βλ. καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 465.

² Βλ. Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 464.

³ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., σ. 464. Ἐν Ἀθήναις παλαιότερον φίλη τῆς νύμφης, διαρκούσης τῆς στέψεως, ἐκίνει διαρκῶς τὸν κρικὸν τῆς θύρας. (Βλ. αὐτ., σ. 463).

⁴ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1372, σ. 50 (συλλ. Μ. Λιουδάκη 1939).

⁵ Βλ. Κ. Βαρζώξαν εἰς Ζωγρ. Ἀγῶνα, τόμ. 1, 1891, σ. 15 καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 454.

⁶ Βλ. Φ. Κουκουλέ, MNK, 9, σ. 454.

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 52, σ. 71 (συλλ. Ἀνδ. Μαρούλη 1919). Δι' ὁμοίας ἐνεργείας εἰς ἄλλους τόπους βλ. *Ἐδαγγ. Φραγκάκι*, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 63. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 196 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυττίου, 1910). *Φωιάκου*, Ἀπομνημονεύματα, 1858, σ. 79 (ἐκ Μάνης) κ. ἄ.

⁸ Βλ. Ν. Πέρδικα, Σκύρος, τόμ. 1, Ἀθήναι 1940, σ. 113.

⁹ Βλ. Ἀριστ. Γ. Νεοφύτου, Περὶ τῶν ἐν Κερασσοῦντι δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων. Φ.Σ.Κ.Π., τόμ. 22 (1889-90 καὶ 1890-91), σ. 150B.

θος, Βουρδούριον Πισιδίας Μ. Ἀσίας)¹. Ἡ πράξις αὕτη ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν κατὰδεσμον τοῦ Χάρου. Εἰς Πόντον (Ἀμισός) αἱ ἔγκυοι γυναῖκες φέρουν μεθ' ἑαυτῶν «κλειδωτῆρα» (κλειδίον τι), διὰ νὰ μὴ ἀποβάλουν τὸ ἔμβρυον². Εἰς τοὺς ἔκ τοῦ Σταυρίν (ἑπαρ. Χαλδίας Πόντου) Ἑλληνας ὑπάρχει ἡ συνήθεια, ὅταν ἕνα ζῶον δὲν ἐπιστρέψῃ τὸ ἐσπέρας εἰς τὸν στάβλον νὰ δένουν διὰ κλειθροῦ τὸν λύκον καὶ τὰ ἄλλα ἀγρίμια, διὰ νὰ μὴ τὸ βλάψουν³. ὅτε δὲ τὸ ἀνεύρισκον ἢ ἐπέστρεφε τοῦτο τότε νὰ ἀνοίγεται τὸ κλειθρον.

Τοῦ κλειθροῦ γίνεται χοῆσις προσέτι καὶ εἰς ἄλλας βλαπτικὰς μαγικὰς πράξεις⁴. Κατὰ μαρτυρίαν εἰς κώδικα τοῦ 17 αἰ. ὁ καταδένων πρὸς σκοπὸν ἐπιφορᾶς κακοῦ εἰς τὸν ἀντίπαλον δέον νὰ τοποθετήσῃ τὰ μαγικὰ μέσα μαζί καὶ μίαν κλειδαριὰν ἐντὸς τάφου ἑβραϊκοῦ καὶ νὰ λέγῃ : «Ἐδῶ ἐκλειδώσαμεν μὲ τὸ χεῖρ τοῦ Σολομῶν ἐτοῦτα τάδε σημεῖα εἰς ἑβραϊκὸν μνημοῦριον»⁵. Ἡ χοῆσις αὕτη μαρτυρεῖται πολὺ παλαιότερον, γνωστὴ ἤδη καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀναφέρεται κατάδεσμος διὰ κλειθροῦ ἐχθρῶν κινουμένων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁶ πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῶν. Σήμερον γίνεται χοῆσις κλειδίων καὶ μικρῶν ἀλύσεων πρὸς λύσιν τοῦ ἀποδέματος (Μύτικας Αἰτωλίας)⁷.

Εἰς φίλτροκατάδεσμον ἢ θέλουσα νὰ ἐπιτύχῃ σταθερὸν ἔρωτά τινος λαμβάνει κλειθρον κλειστὸν καὶ τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῆς, πιστεύουσα, ὅτι ὅσον

¹ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου *Νονάρου*, ΛΣΚ. Α', 1932, σ. 170 «Ὅταν ποθαίνουν πολλοὶ ἀνθρώποι κοντά κοντά, στοῦ τελευταίου τὸ μνημα ρίχνουν μιά κατήνα (κλειδαριά) κλειδωμένη γιὰ νὰ κλειδῶσῃ ὁ Ἄδης καὶ νὰ μὴν παίρῃ πιά ἄλλους». καὶ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 479.

² Λ. Α., χειρ., ἀρ. 242, σ. 75 (συλλ. Ἐ. Παπανασιάδη 1896).

³ Βλ. Α. Κ. Παπαδοπούλου, *Μαγικαὶ συνήθειαι τοῦ Χωρίου Σταυρίν, Ἄρχ. Πόντου*, τόμ. 18 (1953), σ. 211-212.

⁴ Βλ. Πέτρ. Σ. Σπανδωνίδη, *Μελένικος ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτης*, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 127.

⁵ Βλ. Α. Delatte, ΑΑ, σ. 59. Βλ. καὶ παρὰ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 93 (=ΒΒΠ, 6, σ. 247).

⁶ Βλ. Γ. Κωδινῶ, *Περὶ ἀγαλμάτων στηλῶν καὶ θεαμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, σ 35 (Βοηπ) «μέσον δὲ τοῦ σταυροῦ ἢ τύχῃ τῆς πόλεως κατήνιον κλειδωμένον καὶ ἐστοιχειωμένον τοῦ παντός εἶδους ἀνελλιπῆ εἶναι καὶ νύκην πᾶσαν τῶν ἐθνῶν ἐπιφέρειν τοῦ μηκέτι ἰσχύειν προσεγγίσει ἢ προσπαῦσαι, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχεσθαι καὶ ὑπονοστεῖν ὡς ἠττωμένους. Ἡ δὲ κλεῖς τοῦ κατηνίου κατεχώσθη εἰς τὰς βάσεις τῶν κίωνων».

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ, 9, σ. 154, 7. Πρὸς λύσιν καταδέσμου ὑπὸ εὐρύτεραν ἔνοιαν ἀποβλέπει τὸ ἄνοιγμα κλειθρῶν ἐπὶ δυστοκούσης γυναικός, ἵνα αὕτη διευκολυνθῇ εἰς τὸν τοκετὸν (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Ὠκυτόκια*, Λαογρ., τόμ. 6 (1917), σ. 322-23).

χρόνον μένει κλειστόν ἐπὶ τόσον θὰ παραμένη πιστὸς εἰς αὐτὴν ὁ ἔρασις¹. Σχετικὴ μαρτυρία εἶναι γνωστὴ εἰς ἑμὲ ἔκ κώδικος τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰ. Ἐνταῦθα δίδονται ὁδηγίαι διὰ τὴν παρασκευὴν φίλτροκαταδέσμου. «Πιάσον κλειδὶν σαρακηνικὸν καὶ εἴλης ὅς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κλειδώσω τὴν δούλην τοῦ Θεοῦ ὁδεῖνα ὡς ἐκλείδωσεν ὁ Μωϋσῆς τὴν Ἄμμαιαν θύραν (γρ. Ἄμανθίραν), οὕτως νὰ κλειδωθῆ καὶ ἡ μήτρα τῆς ὁδεῖνα νὰ μηδὲν ἀνοίξῃ ἢ καρδία τῆς ὁδεῖνα παρὰ νὰ ἦστε κλειδωμένη ὑπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»². Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ κακοῦ ἔκ τινος διὰ τοῦ κλειδώματος τοῦ κλειθροῦ, δύναται διὰ τοῦ ξεκλειδώματος αὐτοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἔκ τοῦ σώματος τὸ κακοποιὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τυχὸν ἔχει ἐγκλεισθῆ ἐντὸς αὐτοῦ. Οὕτω εἰς τὴν δυστοκοῦσαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν ἡ δυστοκία δύναται νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἑπενέργειαν κακοποιοῦ πνεύματος, πρὸς διενκόλυσιν τοῦ τοκετοῦ, κατὰ συνήθειαν παλαιότερον, «ξεκλείδωναν τὸ λουκέτο τοῦ σεντονικιοῦ τῆς, ἔρριχναν νιρὸ μέσα σ' αὐτὸ καὶ ἔδιναν στὴ δυστοκοῦσα νὰ πῆ ἀπ' αὐτὸ» (Ἄμπελόκηποι Καστορίας)³ ἢ «ἄνοιγαν μέσ' στὸ σπῆτι ὅλες τὶς πόρτες καὶ ξεκλείδωναν ὅλες τὶς κλειδαριές». (Σκῦρος)⁴.

Περαιτέρω τὸ κλειθρον, μὲ σημασίαν προστατευτικὴν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ πρὸς προφύλαξιν τινος ἐξ ἀσθενείας ἢ νὰ συντελέσῃ εἰς ἴασιν ἐξ αὐτῆς, ὡς τῆς ἐπιληψίας⁵. Τὸν πάσχοντα ἐξ ἐπιληψίας θὰ ὀδηγήσῃ τις εἰς βρούσιν, θὰ τὸν περιλούσῃ μὲ ὕδωρ καὶ θὰ τοῦ δώσῃ ν' ἀνοίξῃ κλειθρον. Οὕτω πιστεύεται, ὅτι ἐκβάλλεται ὁ κεκλεισμένος ἐντὸς τοῦ σώματος δαίμων. Πρὸς θεραπείαν «τῆς ἀπορροφῆς» (ἀποστήματος τῶν ἀδένων) ἡ ξορκίστρα σταυρώνει μὲ ἓνα κλειδὶ τὸ πάσχον μέρος τοῦ σώματος (Καστρισιάνικα Κυθήρων)⁶. ἢ δὲ θέρημ καταδεσμεῖται διὰ καινουργοῦς κλειθροῦ, τοῦ ὁποίου κατόπιν ἡ κλεῖς ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν ἢ εἰς φρέαρ⁷. Τέλος ἐπὶ ρινορραγίας δένεται ἐπὶ τοῦ μετώπου κλειδὶ ὡς αἰμοστατικὸν μέσον (Κυδωνία)⁸ ἢ ἐγγίζουσι τοῦτο ἐπὶ τοῦ ρώθανος⁹.

¹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 469.

² Βλ. Α. Delatte, ΑΑ, σ. 82 - 83, Πβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 93 (=ΒΒΠ, σ. 247).

³ Α. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 13 (σὺλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

⁴ Βλ. Ν. Πέριδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1940, σ. 84.

⁵ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 63,2 (=ΒΒΠ., 6, σ. 219, 4). Ἡ πίστις καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς (*Hünnerkopf*, Eisen, Handw. d. deutsch. Aberggl., II, 1929/1930, σ. 722).

⁶ Βλ. Ἰωάν. Φωτίου, Συναγωγὴ ἐποδῶν καὶ καταδέσμων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 54.

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 478.

⁸ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1358, σ. 360 (σὺλλ. Μαρίας Λιουδάκη 1939).

⁹ Α. Α., χειρ., ἀρ. 1378 Γ, σ. 94 (Γ. Ταρσοῦλη, Κορῶνη Πυλίας 1939).

Πρὸς ἀποτροπὴν λοιμώδους νόσου, τῆς πανώλους, περιβάλλεται εἰς Κουρουντζὶ Θράκης τὸ χωρίον διὰ νήματος, τοῦ ὁποῦ κλειδώνονται τὰ δύο ἄκρα. Πιστεύεται, ὅτι διὰ τῆς μαγικῆς ἐνεργείας ταύτης ἐπιτυγχάνεται ἡ κατοχύρωσις τοῦ τόπου ἀπὸ προσβολῆς τῆς νόσου¹. Κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν περὶ τῆς δυνατότητος τῆς διὰ μαγικῶν μέσων μεταδόσεώς τινος ἐξ ἐπαφῆς δύναται νὰ μεταβιβασθῇ οὕτως ἡ ιδιότης τῆς στερεότητος τοῦ σιδήρου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐν Καρπάθῳ τὴν ἡμέραν «τῆς Γονατιστῆς» παίρνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν «τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ...καὶ τὴν ὄρα ποῦ διαβάζει ὁ παπὰς τίς εὐχῆς τὸ βάζουν στὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ μὴν πονῇ ἢ δαγκάνουν τὸ κλειδί μετὰ τὰ δόντια των, νὰ μὴν πονοῦν καὶ νὰ σιδερώσουν»². Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς τὴν λεχώ, ὅταν πρόκειται μετὰ τὸν τοκετὸν νὰ ἐγερθῇ τὸ πρῶτον ἐκ τῆς κλίνης, τοποθετεῖται κλειδί διὰ νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ (Σκῦρος, Σύμη, Λιθὶ καὶ Καλαμωτὴ Χίου κ.ἄ.)³. Ὁμοίως καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἐπισκέπτεται αὕτη οἰκίαν τινὰ τοποθετεῖται κλειδί εἰς τὸ κατώφλι τῆς οἰκίας, ὥστε πατοῦσα ἐπ' αὐτοῦ «νά ἔναι σιδερένια» (Σκῦρος)⁴. Καὶ εἰς ἀσθενῆ ἔτι μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν του, ὅταν πρόκειται νὰ σηκωθῇ ἀπὸ τὸ κρεβάτι, τοποθετεῖται τὸ κλειδί, ἵνα πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ⁵.

Εἰς μαντικά τέλος ἔθιμα, ὡς τὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων⁶ καὶ τοῦ Κληδόνου (24 Ἰουνίου), ἐνέχει ἐπίσης τὸ κλειθρον σημαντικὴν σημασίαν. Δι' αὐτοῦ κλείεται μετὰ μαγικὴν ἔννοιαν τὸ δοχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν τοποθετηθῆ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Κληδόνου⁷ (Λῆμος, Λέσβος, Σῦρος, Ἀβδέλλα, Κο-

¹ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ., τόμ. 7 (1923), σ. 472.

² Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νονάρου, ΛΣΚ., Α', 1932, σ. 181.

³ Βλ. Ν. Πέριδικα, Σκῦρος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1910, σ. 86. Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2455, σ. 291 (σὺλλ. Ἀ. Παπαμιχαήλ 1962). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2457, σ. 297 καὶ 127 (σὺλλ. Ἀν. Παπαμιχαήλ, Χίος 1962). Ἀνάλογον σημασίαν νομίζω ὅτι εἶχε καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἰνδικὸν ἔθιμον καθ' ὃ αἱ ἀποβάλλουσαι γυναῖκες πλύνονται τοποθετούμεναι ἐπὶ μολύβδου (Βλ. Leop. Schmidt, Heiliges Blei, Wien 1958, σ. 52-53).

⁴ Βλ. Ν. Πέριδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 87.

⁵ Βλ. Ν. Πέριδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 150.

⁶ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ΜΝΚ., 9, σ. 481.

⁷ Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1160, σ. 116 (σὺλλ. Γ. Μέγα 1938). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1446B, σ. 167 (σὺλλ. Δ. Λουκάτου 1940). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 59A, σ. 39 (σὺλλ. Δ. Λουκοπούλου 1914). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 1378 Γ, σ. 117 (σὺλλ. Γ. Ταρσοῦλη 1939). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 207, σ. 40 (σὺλλ. Γ. Παπαδοπούλου 1891). Λ.Α., χειρ., ἀρ. 2477, σ. 32 (σὺλλ. Δ. Καραγιαννοπούλου, Παλαιόφυτον 1959). Ἐλ. Σταμούλη Σαραντῆ, Ἀνατ. Θράκ. Α', σ. 145 (Χωρ. Φανάριον). Ν. Ε. Μηλιώρη, Λαογραφικὰ Βουρλών, Μικρασ. Χρον., τόμ. 3, Ἀθῆναι 1940, σ. 367. Μαρ. Λιοντάκη, Λατρεία στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδ., τόμ. Α' (1938), σ. 492. Εὐαγγ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 16-17.

ρώνη, Νίσυρος, Κρήτη). Τέλος και εις μαγικάς ενεργείας πρὸς ἀνακάλυψιν κλέπτου γίνεται χρῆσις τῆς κλειδός¹.

ΣΤ'. ΨΑΛΙΣ

Τὸ ψαλίδι ἐκ τῆς χρήσεώς του εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ὡς ἐργαλείου κοπτικοῦ, εἰσήχθη κατ' ἀναλογίαν εἰς δεισιδαίμονας καὶ μαγικάς συνηθείας τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀναφέρεται ἐν Ἀθήναις τοποθέτησις αὐτοῦ ἀνοικτοῦ ἐπὶ τῆς νυμφικῆς κλίνης πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀποδέματος². Ὁ γαμβρὸς πρὸς προστασίαν του ἀπὸ βλαπτικὸν κατάδεσμον κατὰ τὸν γάμον (Κάρπαθος καὶ Μεγίστη (Καστελλόριζον)) φέρει πλὴν ἄλλων καὶ ψαλίδι, δεμένον εἰς τὴν κνήμην του³ ἢ τοποθετημένον εἰς τὴν ὄσφυν του (Ναζλι Μ. Ἀσίας)⁴ ἢ τοποθετεῖται εἰς τὰ θυλάκια τῶν νυμφενομένων⁵. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τίθεται τὸ ψαλίδι καὶ ἐντὸς τοῦ ὑποδήματος τῆς νύμφης ἢ τοῦ γαμβροῦ (Ἐρμούπολις, Μῆλος, Χίος, Εὐβοία, Γιάλτρα, Αἰδηψός, Πολύλοφος, Κρήτη, Λέσβος)⁶ ἢ καὶ εἰς ἄλλο μέρος τοῦ σώματός των⁷.

¹ Βλ. *W. Rouse*, *Folklore firstfruits from Lesbos*, *Folklore*, vol. VII, (1896), σ. 145.

² Βλ. *Δ. Καμπούρογλου*, *Γάμοι ἐπὶ τουρκοκρατίας*, ἐν Ἐστία, τόμ. 14, σ. 582. βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 460, 2.

³ Βλ. *Ε. Μανωλακάκη*, *Καρπαθιακά*, ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 132. Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 460.

⁴ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 462.

⁵ Βλ. *Μ. Μιχαηλίδου Νονάρον*, *ΛΣΚ.*, Α', 1932, σ. 166. *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 2746, σ. 122 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ, *Δελέρια Τιρνάβου* 1963). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1473, σ. 76 (συλλ. *Εἰρ. Καρπαθίου*, *Νίσυρος* 1940). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1480, σ. 142, 99 (συλλ. *Μαρ. Ἰωαννίδου*, *Λαογρ. Προσφύγων Λιβησίου Μάκρης* 1943). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1475, σ. 26 (συλλ. *Μαρ. Ἰωαννίδου*, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1941).

⁶ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, *MNK.*, 9, σ. 462. Ἄ. *Ταταράκη*, Ὁ γάμος, *Νεοελλ.* Ἀνάλεκτα 1, 354. *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 2456, σ. 163 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ, Ἀρμόλια Χίου 1962). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 2745, σ. 193 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ, Αἰδηψός 1963). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 2744, σ. 90 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ, Γιάλτρα Εὐβοίας 1963). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 2745, σ. 221 (συλλ. Ἄ. Παπαμιχαήλ, Πολύλοφος Εὐβοίας 1963). *Ν. Ε. Μηλιώρη*, *Λαογραφικά Βουρλών, Μικρασ. Χρον.*, τόμ. 3, 1940, σ. 365. *Μ. Λιουδάκη*, Ὁ γάμος στὴ Κρήτη τώρα καὶ παλιά, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδ. τόμ. Γ' (1940), σ. 372. *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1446 Β, σ. 263 (συλλ. *Δ. Δουκάτου*, Λέσβος, Πρόσφυγες ἐξ Ἀδραμυτιῦ, 1940). Ἡ χρῆσις τῆς ψαλίδος συνεδέθη μὲ τὸν γάμον καὶ ἐν Γερμανίᾳ (*Mengis, Nadel*, *Handw. d. deutsch. Albergl.*, VI, 1934/1935, στ. 932).

⁷ *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1908 Β, σ. 64 (συλλ. *Δ. Οἰκονομίδου*, Κόνιτσα-Στράτοση 1953). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1438, σ. 67-68 (συλλ. *Μ. Λιουδάκη*, Ἀμοργός 1940). *Λ. Α.*, χειρ., ἀρ. 1568, σ. 434 (συλλ. *Χ. Παπαχριστοδούλου*, Ρόδος-Σάλακος 1932). *Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι*, Συμβολὴ στὰ Λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθήναι 1949, σ. 62. *Ν. Πέρδικα*, *Σκῦρος*, τόμ. 1, Ἀθήναι 1940, σ. 113. *Ξ. Ἀναγνωστοπούλου*, *Λαογραφικά Ρούμελης*, Ἀθήναι 1955, σ. 44.

Πρὸς φύλαξιν τῆς λεχοῦς, ἵνα μὴ «δαιμονιστῆ», τίθενται ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ψωμί καὶ ψαλίδι, ὡς καὶ εἰς τὸ τοῦ βρέφους, διὰ νὰ μὴ πάθῃ βλάβην τινὰ (Ἀμπελόκηποι Καστορίας)¹.

Ἐκ τῆς χρήσεως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, τῆς ψαλίδος ὡς κοπτικοῦ ἐργαλείου, πρὸς δὲ καὶ τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον λαμβάνει κατὰ τὴν χρῆσιν, νὰ ἀνοίγῃ καὶ νὰ κλείῃ, εἰσήχθη αὕτη καὶ εἰς ἐπφδάς, καθ' ὅς ὁ ἐκτελῶν τὴν ἐπφδὴν (γητεῖαν, ξόρκι) χρησιμοποιοῦ καὶ τὸ ψαλίδι, ὡς εἰς τὴν ἐπφδὴν κατὰ τῆς βασκανίας, καθ' ἣν «μὲ ἓνα ψαλίδι σταυρώνουε τὸν ἄρρωστο»². Κατὰ τὴν ἐπφδὴν πρὸς θεραπείαν τοῦ ἱκτέρου θέτουσιν τὸ ψαλίδι ἐπὶ ποτηρίου πλήρους οἴνου, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔχουν ἐκθέσει ἐπὶ τριήμερον ἔξω τῆς οἰκίας κατὰ τὴν νύκτα. (Γαλανάδες καὶ Ἀγιοερσανὶ Νάξου)³.

Πρὸς θεραπείαν τοῦ «ἀνεμ'κοῦ» (ἀνεμοπύρωμα) κάμνουσιν ἐν Σκύρω τὰ ἑξῆς: «χωρὶς'νε ἑφτὰ κομματάτσα μπαμπάτσι τσ'ἑφτὰ σκ'λιὰ λ'νάρι ἀπὸ σατοὶ ἢ ὄτι ἄλλο. Στσεπάς'νε τ' ἄρρωστο μέρος μὲ παννὶ κότσ'νο, πιάν'νε μαζὶ ἓνα κομμάτ' μπαμπάτσι τσ' ἓνα σκ'λι μὲ τὸ ψαλίδι τ' ἀνάβ'νε στὸ τσερὶ τσαὶ σταυρών'νε τρεῖς βολές. Ὑστερα οὐλα μαζὶ τ' ἀπόκαυτρα τὰ παίρν'νε μὲ τὸ ψαλίδι τσαὶ σταυρών'νε ἄλλοι τρεῖς βολές...»⁴. «Ὅταν πονέσῃ τὸ δόντι, τὸ μάτι, τὸ αὐτὶ» τὸ γητεύουσιν μὲ ψαλίδι (Καρωτὴ Διδυμοτείχου)⁵. Ἐπίσης «γιά τὰ μαμούνια τοῦ κοπελιοῦ» ἡ ξορκίστρα «βάνει ξίδι ἔς τὸ πιάτο μὲ τὸ ψαλίδι τὸ κόβγει... (ἡ κοπὴ συμβολικὴ) (Ἄνατ. Κρήτη, Ἐμπαρος)⁶. Διὰ τὴν θεραπείαν τοῦ φόβου, πλὴν ἄλλων, χρησιμοποιοῦσιν καὶ τὸ ψαλίδι (Πόντος)⁷.

Εἰς ἀπόδεσμον ὄφρου: «παίρνεις ἓνα ψαλίδι, πὰς κάτου ἀπὸ δύο δέντρα τ' ἀνοῖστομαῖς τρεῖς βολές κάτου ἀπὸ κάθε δεντροῦ τσαὶ λές: Κόβου τὴ γλώσσα τοῦ φιδιοῦ νὰ μὴ μπορ' νὰ δακώσῃ. Ἀπὲ πετῆς τὸ ψαλίδι στ' θάλασσα ἢ τὸ

¹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2514, σ. 6, 16 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου 1962).

² Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1105, σ. 254 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Ἱεράπετρα Κρήτης 1937) καὶ *Ελ. Σαραντῆ Σταμούλη*, Σύμμεικτα Λαογραφικά, Θερακικά, Α' (1928), σ. 411.

³ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1466, σ. 317 (συλλ. Δ. Κορακίτου 1920), Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2303, σ. 351-352 (συλλ. Στ. Ἡμέλλου, Ἀγιοερσανὶ Νάξου 1959) καὶ Στ. Ἡμέλλου, Ναξιακαὶ ἐπφδαί, Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 182.

⁴ Βλ. Ν. Πέροδικα, ἐνθ' ἀν., σ. 153-154.

⁵ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1500, σ. 15-16 (συλλ. Ἰ. Ξανθάκη 1922).

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 128, σ. 13-14 (συλλ. Ἀ. Ζερβάκη 1919) καὶ Ἀ. Ζερβάκη, Συναγωγὴ ἐπφδῶν καὶ καταδέσμων, Λαογρ., τόμ. 4 (1913), σ. 517.

⁷ Βλ. Λ. Α., χειρ., ἀρ. 242, σ. 166, 134 καὶ 164 (συλλ. Ἐ. Παπαναϊάδου 1896).

χούν'ς νά μή τὸ βρῆ κανείς» (Σκῦρος) ¹. Πρὸς ἀποτροπὴν φθορᾶς τῶν ποιμνίων ὑπὸ ἀγρίων ζῳῶν λαμβάνουν οἱ ποιμένες ἐν Αἰτωλίᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ «μιά γούια μάλλινη καὶ τὴν κρατοῦν στὸ χέρι. Μὲ τ' ἄλλο κρατοῦν ψαλίδι, κάνουν τάχα πὼς κόβουν καὶ λένε : Κόβω-κόβω. Τί κόβεις;—Τοῦ λύκου τὸ στόμα». Τοῦτο λέγουν τρεῖς καὶ ποιοῦν ἐπὶ τῆς λωρίδος τρεῖς ψαλιδιές ².

Εἰς μαντικὰς τέλους ἐνεργείας τῶν νεανίδων κατὰ τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, διὰ νὰ ἴδουν ἐν ὄνειρῳ τὸν μέλλοντα σύζυγόν των γίνεται χοῆσις καὶ ψαλίδος ³. Κατὰ δεισιδαίμονας λαϊκὰς δοξασίας, ἐὰν ἔγκνος καθίσῃ ἐπὶ ψαλίδος, θὰ γεννήσῃ θῆλυ (Κάρπαθος) ⁴, ἐὰν δὲ εὗρισκεται τὸ ψαλίδι ἀνοικτὸν ἐπὶ τῆς τραπέζης ⁵ ἢ ἐπὶ τοῦ τοίχου ⁶ καὶ γενικώτερον εἰς οἰονδήποτε μέρος ⁷, ἀνοίγουν τὰ στόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ σπιτιοῦ. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ, ἐὰν εἶναι ἀνοικτὸν κόπτεται ἡ ὄρεξις τῶν παρακαθημένων εἰς τὴν τράπεζαν ⁸. Εἰς τὸ Μανιάκι δὲν ἀνοίγουν ψαλίδι τὴν πρώτην Φεβρουαρίου, διὰ νὰ μὴν ἀνοίξῃ τὸ στόμα τοῦ λύκου ⁹. *

R É S U M É

Emploi des métaux dans diverses superstitions, aussi que dans d'autres actions magiques se rapportant à la vie sociale du peuple

par Anne Papamichael.

Le résumé de la première partie de l'étude ci-dessus (p.p. 62-91) sera publié à la fin de la deuxième partie; voir prochain volume, N° 17 (1964).

¹ Βλ. Ν. Πέρδικα, ἔνθ' ἄν., σ. 156.

² Λ. Α., χειρ., ἀρ. 867, σ. 556 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου 1927).

³ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΔΣ, Γ', σ. 121 καὶ 126.

⁴ Βλ. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, ΛΣΚ., Α', σ. 177 «Τῆς ἀγγαστρομένης τῆς κρύβουν ἀκόμη κάπου ἓνα ψαλίδι»· «ἂν καθίσῃ εἰς τὸ ψαλίδι θὰ κάμη θηλυκό».

⁵ Βλ. Δρόσου-Φάνη Κραβαρτογιάννη, Ἀμφισσαϊκὲς προλήψεις καὶ παροιμίαι. Πειραιϊκὴ-Πατραϊκὴ, ἔτ. 9 (1963), ἀρ. 97 σ. 16.

⁶ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 176, σ. 26 (συλλ. Σ. Δημοσθενοπούλου, Σηλυμβρία 1889).

⁷ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1473, σ. 387 (συλλ. Μ. Πίσσα, Ἑλληνες Αἰγύπτου 1940). Ν. Χαλιορῆ, Ὑδρέϊκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 169. Θ. Βαφειάδης, Δημῶδεις δοξασίαι καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι, Θρακικά, Α' (1928), σ. 197.

⁸ Βλ. εἰς περ. Πειραιϊκὴ - Πατραϊκὴ, ἔνθ' ἄν., σ. 16.

⁹ Λ. Α., χειρ., ἀρ. 1508, σ. 35 (συλλ. Μ. Τσάκωνα 1944). Εἰς Καταφύγιον Γρεβενῶν τοῦτο τελεῖται τὴν ἑνδεκάτην Νοεμβρίου, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Λ. Α., χειρ., ἀρ. 2645, σ. 10, συλλ. Κων. Στραγάλη 1962).

* Τὸ δευτέρου μέρος τῆς μελέτης θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον, ΙΖ' (1964).